

Ш.Наралиева, Н.Корганбаева, Ш.Алиакбарова

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

Умумтаълим мактабларининг
6-синфи учун дарслик

2-қисм

6

Алматы
«Жазушы», 2018

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72
Н 23

Наралиева Ш. ва бшқ.

**Н 23 Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг 6-синфи учун дарслик.
2-қисм / Ш. Наралиева, Н. Корганбаева, Ш. Алиакбарова. – Алматы:
“Жазушы”, 2018. – 104 бет, расмли.**

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72

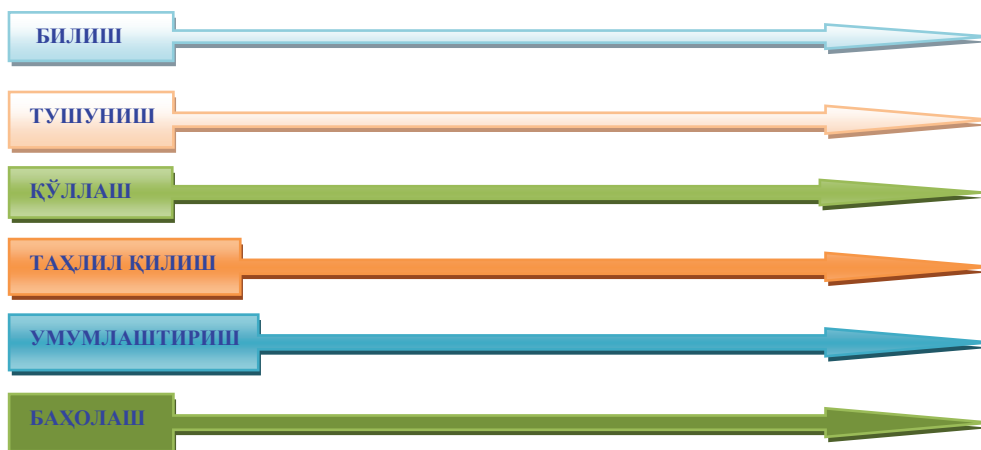
ISBN 978-601-200-609-4 (2-қисм)
ISBN 978-601-200-617-9 (жами)

© Наралиева Ш., Корганбаева Н.,
Алиакбарова Ш., 2018
© “Жазушы” баспасы, 2018
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкӣ ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

Шартли белгилар

	<i>Ёдда сақланг!</i>		<i>Сўзлаймиз</i>
	<i>Билиб олинг!</i>		<i>Ёзамиз</i>
	<i>Гуруҳда ишлаймиз</i>		<i>Муҳокама қиламиз</i>
	<i>Тақдимот</i>		<i>Видеолавҳа томоша қиламиз</i>
	<i>Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз</i>		<i>Суҳбатлашамиз</i>
	<i>Тинглаймиз</i>		<i>Жуфтликда ишлаймиз</i>
	<i>Ўқиймиз</i>		<i>Якка тартибда ишлаймиз</i>
	<i>Донолар бисотидан</i>		<i>Матнолди топшириқлар</i>

Янги мавзунини ўзлаштириш учун мўлжалланган топшириқлар:

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

Донолар
бисотидан

*Эл – устозим, мен эсам – толиб.
Сўз дурларин термоқдир ишим.
Одамларнинг ўзидан олиб,
Одамларга бермоқдир ишим.*

Э.Воҳидов

ЭРКИН ВОҲИДОВ (1936–2016)

Замонавий ўзбек миллий адабиётининг ёрқин намояндаларидан бири Эркин Воҳидов 1936 йил 28 декабрда Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида ўқитувчи оиласида туғилди. Отаси Чўянбой Воҳидов Иккинчи жаҳон урушидан кейин Тошкентга қайтиб, тез орада шу ерда вафот этди. Онаси Розияхон Воҳидова (Соҳибова) ҳам дунёдан ўтиб, бўлғуси шоир тоғаси Каримбой Соҳибоев тарбиясини олди.

Эркин Воҳидов Тошкент давлат университетининг ўзбек филологияси факультетида таҳсил олиб, «Ёш гвардия», Ғ.Ғулум номидаги нашриётларда, «Ёшлик» журналинда хизмат қилди. Шунингдек, мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг

Халқаро алоқалар ва миуносабатлар қўмитаси раҳбари, Ўзбекистон Сенати аъзоси сифатида фаолият юритди.

Унинг биринчи шеъри 14 ёшида, 7-синфда ўқиб юрган кезларида чоп этилди.

Э.Воҳидовнинг биринчи шеърлар китоби «Тонг нафаси» номи билан 1961 йилда чоп этилди. Шундан сўнг унинг «Кўшиқларим сизга», «Юрак ва ақл», «Менинг юлдузим», «Нидо», «Лирика», «Палаткада ёзилган дoston», «Ёшлик девони», «Чароғбон», «Достонлар», «Муҳаббат», «Ҳозирги ёшлар», «Тирик сайёралар», «Изтироб», «Сайланма», «Асарлар» каби тўпламлари нашр қилинди. Буюк рус шоири Сергей Есенин шеърлари ва олмон шоири Гётенинг икки китобдан иборат улкан «Фауст» фожиасини таржима қилиниши Эркин Воҳидов та-

лантининг яна бир қиррасини намойиш қилди. Унинг қаламига мансуб «Олтин девор» комедияси кўплаб театр сахналарида қўйилди.

Эркин Воҳидовнинг тўрт жилдлик «Сайланма асарлари», «Орзули дунё» (2010), «Табассум» (2012), «Янги шеърлар» (2015) шеърый тўпламлари адабиёт мухлислари учун бебаҳо тухфа бўлди.

Она-Ватани атоқли адибнинг ўзбек адабиёти ва санъатини ривожлантиришдаги хизматларини юксак тақдирлади: Ўзбекистон Қаҳрамони фахрий унвони берилди, «Дўстлик», «Буюк хизматлари учун» орденлари билан мукофотланди.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Муҳокама қиламиз

1. Интернет манбаларидан фойдаланиб, шоир ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.
2. Муҳокама учун очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг, ҳамда гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.

НИДО
(Қисқартириб олинди)

Матнолди топшириқлар

Видеолавҳа томоша қиламиз

Қуйидаги Улуғ Ватан уруши ҳақидаги тасвир асосида билганларингиз билан ўртоқлашинг.

<https://www.youtube.com/watch?v=eWeWxmEpuuw>

Ўқиймиз

1

Хайқираман,
Тоғлар ортидан
Гумбурлаган садо келади,
Она-Ернинг оташ қаъридан
«Ўғлим!» деган нидо келади.
«Ўғлим!»
Вужудимни чулғар аланга,
Бўғзимга тиқилар ҳаяжон.
– Мана мен ўғлингиз.
Дардли оламга
Сиздан танҳо ёдгор,
Сўйланг, отажон.
Сўйланг, бир дақиқа қулоқ солайин,
Овозингиз тинглаб тўёлмаганман.
Бир марта йўқотиб тополмаганман,
Хаёлимда тиклаб олайин.
Отажон!
Мен ахир қутлуғ бу сўзни
Йигирма йил олмадим тилга,
Йигирма йил сақладим дилда.
Армонли ўғлингиз тинглайди сизни,
Сўйланг, эшитаман...
Вужудим тилка,
Юрагимни ёқар ўтли изтироб,
Аммо кўзларимда бир томчи ёш йўқ.
Бағрим ўйиб,
Бу кун менга бермоқда азоб
Сизнинг кўксингизни тешган қора ўқ.

Силқиб оқаётир
Кўкрагимдан қон.
Қалбим ўртанмоқда, сўнгсиз армоним...
Юрак қоним билан битган достоним
Сизга бағишладим,
Отажон!

2

Хаёлнинг туманли пардаси аро
Йиллар кўз олдимда чарх ураётир,
Қишлоқ кўчасидан занжидай қаро
Олов болалигим югураётир...

Дунё қайғусига бўлмаган ошно,
Қаҳ-қаҳ ураётир,
Барқ ураётир.

Билмас, боши узра булутли само
Чақмоқ чақаётир,
Гулдураётир.

Билмас, яраланган бу мажруҳ дунё
Қасос сўраётир,
Бонг ураётир...

Қадамлар,
Қадамлар,
Оғир қадамлар...

Этиклар зарбидан титрайди тупроқ.
Қаерга кетмоқда шунча одамлар?
Наҳотки йўллари шунчалар йироқ.
– Ана, кўряпсанми?

Менинг дадамлар!
Дада!!!

Овозим ҳеч чиқмайди бироқ.
Югураман – ортга кетар қадамлар.
Йиғлайман – кўзимга келмайди намлар.
Мурғак вужудимда фақат зўр титроқ!
Бўғзимда аламлар,
Аччиқ аламлар,
Йўлнинг ўртасида турибман.

Шу чоқ –
Поезд қичқиради,
Тўхтаб, одамлар!
Қайга кетмоқдасиз?

Қани дадамлар?!
Тепамда ёнади зангори чироқ...

Чўчиб уйғонаман,
Онам қошимда.
Меҳрибон қўллари
Оташ бошимда:
– Нега йиғлаяпсан,
Ёлғизим, қўзим?
Тун узоқ, ухлай қол,
Кўзларингни юм.
Ором ол, мен сенга
Аллалар айтай.
Тонгда пешонангдан
Ўпиб уйғотай.

Ана, деразангга
Қўнибди ҳилол.
Бошингга эгилиб
Сўрмоқчи савол.
Сенинг кипригингга
Сочмоқ бўлиб зар,
Ҳилол теграсида
Ўйнар юлдузлар.
Мен сенинг бахтингман
Дегандай гўё
Имлаб чорламоқда
Ёқут Сурайё.
Сеникидир булар,
Сеники бари.
Сеники осмоннинг
Зар қандиллари.
Сомончининг йўли –
Сенинг йўллари,
Узатсанг Зухрога,
Етар қўллари
Улғай, болажоним,
Улғайгин тезроқ.
Сенинг йўллари
Юлдузлар муштоқ.
Ҳозирча ором ол,
Ёлғизим, қўзим.

Тун узоқ, ухлайқол,
Кўзларингни юм.

3

Олис соҳилларда,
Уфқдан нари
Ўлим сочмоқдадир
Ёв қузғунлари.
Ўлим сочмоқдадир
Элга беаёв,
Шаҳар, қишлоқларни
Ютмоқда олов.
Ўша олис юртда
Қон кечиб ҳозир
Отанг ҳаёт учун
Жанг қилаётир.
...Сен учун, мен учун,
Ўз учун эмас,
Фақат ўзбек ва ё
Рус учун эмас,
Бутун Ер – ундаги
Бор авлод учун,
Дунёда энг қутлуғ
Эътиқод учун
Узоқ ўлкаларда
Қон кечиб ҳозир
Отанг ҳаёт учун
Жанг қилаётир.
Сен ухла, ёлғизим.
Сен ухла, қўзим,
Бир нафас ором ол,
Кўзларингни юм.

4

Вақт келар, улғайиб,
Одам бўларсан.
Илм олиб, соҳиби
Олам бўларсан.
Сен бизлар кўрганни
Кўрмагайсан ҳеч.

Ғурбат йўлларида
 Юрмагайсан ҳеч.
 Олам тўла қуёш,
 Қалбинг тўла нур.
 Ойдин бир замонда
 Яшайсан масрур.
 Бизлар ҳам ўтамиз
 Вақт келиб бир кун.
 Сизларга қолади
 Муқаддас замин.
 Сиз уни авайлаб
 Кафтда тутасиз.
 Шараф йўлларида
 Олиб ўтасиз.
 Оташ алангага

Тутмайсиз уни,
 Даҳшат уммониға
 Отмайсиз уни.
 Замин теграсида
 Олтин камалак
 Ўрайди етти хил
 Нурдан чамбарак.
 Сиз унинг бағрини
 Пора қилмайсиз,
 Оталар хоқини
 Сақлаб муборак.
 Сен шундай давронда
 Яшайсан, қўзим.
 Ҳозирча ором ол,
 Кўзларингни юм...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

1. “*Жигсо*” усули орқали асар мазмунини ўрганинг.
2. Асарга яна қандай ном бериш мумкин?

Ўқиймиз

3. “*Ўргимчак уни*” усули орқали шеърни ифодали ўқинг.

Сўзлаймиз

4. Боланинг мурғаккина қалби нега нотинч деб ўйлайсиз?
5. Ёш боланинг катта одамдай фикрлашига ким ёки нима сабабчи?
6. Онаси порлоқ келажакни қандай тасвирлайди? Сиз ўз келажакингизни қандай тасаввур қиласиз?
7. Кўзингизда аянч ёши пайдо қилган сатрларларни топинг.

Бошимизда оташин фалак,
 Пойимизда оташин тупроқ,
 Қўлимизда ёғоч камалак,
 Остимизда ёғоч арғумоқ,
 Оппоқ чангдир эгну бошимиз,
 Оппоқ чангдир кўзу қошимиз.
 Кўру кармиз,
 Бешдан олтига
 Эндигина ўтган ёшимиз,
 Кўча-кўйда кўтариб сурон
 Югурамиз саҳардан то кеч,
 Олам узра кезар зўр бўрон,
 Биз бу ҳақда ўйламаймиз ҳеч.
 «Уруш-уруш» ўйин бўлса бас.
 Титратамиз кўку заминни.
 Ким ўйлабди дейсиз у нафас
 Бу урушнинг ротакамини.
 Бурчаклардан бир-биримизни
 Ёғоч милтиқ билан отамиз,
 Биз билмаймиз:
 Қай биримизнинг
 Ўққа учди бу вақт отамиз.
 Кўксимизни ушлаганча жим
 Йиқиламиз,
 Ўлган бўламиз,
 Биз дунёда ротакам ўлим
 Борлигини қайдан биламиз?!
 Даҳшат солиб кезаркан у дам
 Узоқларда жанг гулдуриси,
 Бизнинг қишлоқ кўчасида ҳам
 Янграр эди
 Акси садоси.

Қуёш ботар,
 Оқшом чўкар кўча-кўйга,
 Тарқаламиз уй-уйгаю тепа тўйга,
 Тун бошланар,

Менга чарчоқ билинмайди,
Кипригимга сира уйқу илинмайди.
Мурғак ақл етаклайди хаёлларга,
Онам қўйнин тўлдираман саволларга.
«Айтинг, ая, менинг дадам қахрамонми?
Тоғларни ҳам қулатгувчи паҳлавонми?
Тўппончаси борми унинг чўнтагида?
Орденлари жуда кўпми кўкрагида?
Менинг дадам самолётда учадими?
Осмонлардан парашютда тушадими?
Ўткир пўлат қиличини қўлга олиб,
Душманларнинг юрагига қўрқув солиб,
Катта жангга кирадими ёлғиз ўзи?
Айтинг, дадам мени яхши кўрадими?
Келганида тойча олиб берадими?
Кўчаларда тойчоғимни етаклатиб,
Қўлларимдан ушлаб олиб юрадими?
Ўша кунлар тезроққина бўла қолсин,
Айтинг, дадам ҳаялламай кела қолсин».

7

44 йил
Сентябрь тонги отди.
Мени чексиз қувонч билан бахт уйғотди.
Кўк жилдимда алифбе ва бир бурда нон,
Биринчи бор қадам қўйдим мактаб томон.
Ўйинлардан анча эрта тўйган эдим.
Китобларга барвақт ҳавас қўйган эдим.
Ёд олардим алифбенинг ҳарфларини,
Ўқир эдим информбюро хабарини.
Жуман «почта» дадамдан хат келтирган кун
Катта байрам бўлар эди менинг учун.
Ўқир эдим, юз ҳижжалаб, юз тутилиб.
Такрорлардим йиртилгунча хат титилиб.
Яйрар эдим маъносини уқарканман,
Дадам хатин ўқиб савод чиқарганман.

8

Бу кун яна хат олганмиз,
Ажойиб хат,

Госпиталдан чиққан эмиш соғ-саломат,
 Бошидаги жароҳати битган эмиш.
 Ҳатто ўрни билинмасдан кетган эмиш.
 Берлин томон тушар энди йўлим, дебди.
 Хат сўнгида, яхши ўқи, ўғлим, дебди.
 Шу кун тунда уч чизиқли дафтаримга,
 Оро бериб катта-катта ҳарфларимга,
 Хира чироқ ёруғида кўз ишқалаб,
 Дадамга хат ёзмоқ учун сурдим қалам:

9

«Дадажон!
 Сизни жуда соғиндим,
 Соғиндим иккала кўзим билан тенг.
 Келиб қолармишсиз эртами – индин,
 Аям шундай деди,
 Ростми шу, айтинг?!
 Дада,
 У кун сизни тушимда кўрдим.
 Оқ отда келдингиз,
 Сўрадингиз сув.
 Мен буни аямга гапириб бердим.
 Даданг келади, деб айтди,
 Ростми шу?..
 Рустамнинг акаси урушдан қайтди:
 Қўлтиқтаёғи бор,
 Бир оёғи йўқ.
 Рустам айтиб берди:
 Атака пайти
 Тиззасидан олиб кетган эмиш ўқ...
 Хол ака қайтганда уйга тўсатдан,
 Ўғли, дадажон, деб чопиб келибди.
 Ота қучай деса қўли йўқ экан,
 Тик турган жойида йиғлайверибди...
 Дарсга келмай қолди тунов кун Талъат,
 Муаллим уришса, тураверди жим.
 Дадасидан келган экан қорахат.
 Ҳаммамиз йиғладик,
 Ҳатто муаллим...
 Дадажон!
 Сизга ўқ тегмасин ҳечам,

Мен учун ҳам тезроқ қайтинг саломат.
Бувим айтган, агар мен тилак қилсам,
Тилагим бўлармиш доим ижобат.
Рост айтаман,
Сизни жуда соғиндим,
Соғиндим иккала кўзим билан тенг,
Келиб қоласизми, эртами-индин?
Кутаман,
Дадажон,
албатта келинг».

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Нега “Ўғлим” деган нидо ер қаъридан чиқди деб ўйлайсиз?
2. Нима учун бола қўрқинчли тушлар кўрди?
3. Диктофон орқали бир-бирингизнинг ифодали ўқишингизга баҳо беринг.

4. Отасига битилган хатда бола туйғулари қандай намоён бўлган?
5. Бола мактабдаги ҳаётни хатга қай йўсинда туширган?
6. Нима учун машъум хатни “қорахат” деб номлашган?
7. Хат ёзишни биласизми? Тасаввурдаги дўстингизга хат ёзинг.

Ҳижрон кечалари ғоятда узун,
 Айрилиқ йўллари олис ниҳоят.
 Кўчага чиқаман юз бора ҳар кун,
 Кўзларим нигорон,
 Келармикан хат?
 Тонгда турганда ҳам,
 Кун ботганда ҳам,
 Ҳатто кечалари қилолмай тоқат,
 Эшикка қарайман,
 Чекаман алам.
 Интизор бўламан,
 Келармикан хат?
 Мен қайдан билибман:
 Йўл босар экан
 Менинг мурғак хатим бекатма - бекат,
 У ёқдан,
 Худди у борар манзилдан
 Йўлга чиққан эди машъум «қорахат».

* * *

Қош-кўзларинг отангга ўхшар
 Дейишади билганлар доим.
 Сўнг хўрсиниб қўшиб қўйишар:
 Ўхшамасин умринг илойим.
 Отам тутган машъални ушлаб,
 Ўша йўлдан бораман мен ҳам.
 Майли эди
 Отамдек яшаб,
 То сўнгги дам
 Унга ўхшасам.
 Боболарнинг ҳикмати
 Ҳаётга ёруғ йўлдир.
 Отанг боласи бўлма,
 Одам боласи бўл дер.
 Бу сўзни илк бор менга
 Ўргатган отам эди.
 Мен отам фарзандиман,
 У эса одам эди...

Менинг мардлик мактабим
Ўзимнинг отам эди,
Мен отам фарзандиман,
У эса одам эди.
Мен отам босиб ўтган
Қонли йўлни ўтмасман.
Аммо шонли ҳаётин
Бир умр унутмасман...

11

Қузғуннинг қанотидай
Қаро эди ўша тун.
На милт этган юлдуз бор,
На йилт этган бир учқун.
Кеч куз эди,
Тунд кеча,
Ер-кўк мунгли, борлиқ ғаш.
Қор эзгилаб ёғарди
Ёмғир билан аралаш.
Сукунат.
Жанг тин олар,
Фақат гоҳи-гоҳида
Мушак учиб сўнарди
Душман қароргоҳида.
Ярим тун зулматида
Тепаликни қоралаб
Тўрт соя эмакларди
Чакалакзор оралаб.
Ҳар замон тўхтаб-тўхтаб
Ҳордиқ олишар эди,
Жим қолиб сукунатга
Қулоқ солишар эди.
Мана, улар ўрмоннинг
Чеккасидан ўтдилар,
Ва, ниҳоят, дарёнинг
Соҳилига етдилар.
Тўхтадилар бир нафас.
Кўз тикдилар йироққа.
Атроф жим,
Фақат дарё
Уриларди қирғоққа...

Гүё қор бор,
Ёмғир бор,
Тун бор фақат оламда...
Автоматлар бош узра
Кўтарилди туғсимон.
Бирин-кетин дарёдан
Сузиб кетди тўртовлон,
Жим, шарпасиз сузишар,
Яқин қолди қирғоққа.
Ёт, нотаниш товушлар
Эшитилар қулоққа.
Мана соҳил – тик қирғоқ,
Атроф яланг.
Нарида
Икки душман соқчиси
Кўринар тун бағрида.
Ногаҳон ўқ отилди,
Ўт чақнади кетма-кет.
Душман сизди.
Разведка жангга кирди бетма-бет.
Граната портлади,
Тилга кирди автомат.
Бир ёнда бутун бир полк,
Бир ёнда тўртта солдат.
Икки ёндан ўқ ёғар.
Олов ёғар бешафқат,
Бир томонда таҳлика,
Бир томонда жасорат,
Ўртада текис кенглик,
Ўртада қуюқ зулмат.
Бир томонда ёвузлик,
Бир томонда адолат.
Қанча давом этди жанг,
Билар фақат қора тун,
Билар фақат тепалик,
Аммо улар лол ва гунг.

Тонгга яқин қор тинди,
Аста ёришди осмон.
Тепаликка илк нурын
Сочди хуршиди жаҳон.
Бунда ерни қучганча,

Тошларга қўйиб бошин,
Тўрт ўғлон тинч ухларди
Кўкрагида қўрғошин.
Тунги оғир жангдан сўнг
Гўё тин олар бари.
Она бағрида ётган
Маъсум гўдак сингари.
Шу тонг сабо йиғлади
Чидолмай бу фироққа.
Шу тонг дарё йиғлади
Бошин уриб қирғоққа.
Оқ, момиқ булутларнинг
Бағри чок-чок сўкилди.
Шу тонг офтоб нурлари
Кўз ёш бўлиб тўкилди...

12

Ерни тепма,
Аста бос қадам,
Етар унинг чеккан озори.
Биз турган ер,
Биз кезган олам
Шаҳидларнинг улкан мозори.
Тенгдошим,
Асрдош биродар!
Кел, бир он жим ўйга чўмайлик.
Бу ерда
ётибди
фидолар.
Кел, уни
гулларга кўмайлик.
Эшит,
чорлаяпти
она – Ер,
Кўксида
оловли
оҳ-фарёд.
Асрдош биродар,
қўлни бер,
Кел, Ерга
қилайлик

17

қасамёд:
Бўлурмиз,
гал келса,
ҳар биримиз
Тинчлик жанггоҳининг
фидоси.
Бу сенга,
бу менга,
бу бизга
Йигирманчи аср нидоси.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

ТУШУНИШ

1. Синфингизда ифодали ўқиш мусобақасини ўтказинг.
2. Бир-бирларингизнинг ёд олган парчаларингизга изоҳ беришни ўрганинг. Нима учун айнан шу парчани танладингиз?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдилинг.

Бадиий тасвир воситалари	Далиллар
Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қиёслаш	
Қаршилантириш	
Риторик сўроқлар	

УМУМЛАШТИРИШ

“Оқилнинг олти қалпоғи” усули асосида асар мазмунига мос фикр билдилинг.

БАҲОЛАШ

1. Улуғ Ватан уруши воқеалари тасвирланган яна қандай асарларни биласиз?
2. Бундай асарларни ўқиш орқали биз нимани ўрганамиз?

Билиб олинг!

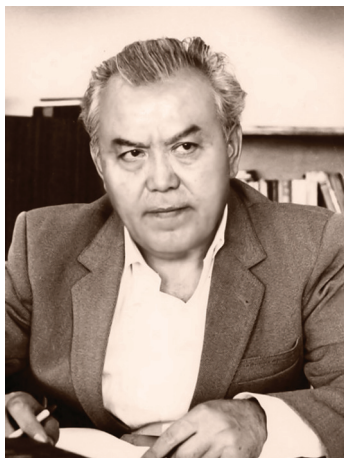
ДОСТОН

Азиз ўқувчи, сиз илк бор замонавий маънодаги чинакам достон билан танишдингиз. Табиийки, сизни қандай асарларнинг достон деб аталиши қизиқтиради. Агар «Нидо»ни ўқиш жараёнида эътибор қилган бўлсангиз, унда муайян даврда кимнингдир бошидан кечган воқеалари тасвирланади ҳамда улар туфайли қаҳрамон руҳиятида содир бўлган ҳис-туйғу ва кечинмалар ҳам ифода этилади. Шунингдек, у шеърий йўл билан ёзилган ва ҳажми анчагина катта. Демак, *ҳаётний воқеа ва унинг таъсирида киши руҳиятида пайдо бўлган туйғулар уйғун тасвирланган, шеърий йўл билан битилган, йирик ҳажмли асар достон саналар экан.*

Достон баъзан поэма деб ҳам аталади.

ОДИЛ ЁҚУБОВ (1926–2009)

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов ҳозирги ўзбек адабиётининг атоқли вакилларида биридир.

Бўлажак ёзувчи 1926 йил 20 октябрда ҳозирги Жанубий Қозоғистон вилоятига қарашли Қарноқ қишлоғида туғилган.

Одил Ёқубовнинг дастлабки йирик асари 1951 йилда босилиб чиққан “Тенгдошлар” қиссаси эди. Сўнгра унинг “Дастлабки қадам” (1953), «Икки муҳаббат» (1955) ҳикоялар тўплами, «Тилла узук» (1961) қисса ва ҳикоялар тўплами чоп этилади. «Чин муҳаббат» (1955), «Айтсам тилим, айтмасам дилим куяди», «Юрак ёнмоғи керак» (1958), «Олма гуллаганда» (1961) пьесалари яратилади. Бирин-кетин «Бир фельетон қиссаси»,

«Муқаддас», «Қанот жуфт бўлади», «Излайман», «Биллур қандиллар» қиссалари эълон қилинади.

Одил Ёқубов ўзбек адабиётида роман жанрини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшган адибдир. Унинг турли даврларда яратилган “Эр бошига иш тушса...” (1966), «Улуғбек хазинаси» (1973), «Кўҳна дунё» (1982), «Диёнат» (1977), «Оққушлар, оппоқ қушлар» (1988) романлари китобхонларнинг меҳрини қозонган.

Мустақиллик йилларида унинг «Адолат манзили» (1998) романи, «Музаффар Темур» (1996). «Бир қошона сирлари» (2000) сингари пьесалари ҳамда ўнлаб ҳикояларида халқимиз халқининг ўтмиши ва бугунги кунининг долзарб муаммолари бадий тадқиқ этилган. Ёзувчи 1985 йилда Ўзбекистон халқ ёзувчиси унвонига эга бўлган бўлса, 1994 йилда «Дўстлик», 1998 йилда эса «Эл-юрт ҳурмати» орденлари билан мукофотланган.

Биз қуйида адибнинг истиқлол даврида яратилган таъсирли асарларидан бири «Музқаймоқ» ҳикояси билан танишамиз.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Билиб олинг!

Ҳикоя – бадий адабиётда кичик эпик жанр, ҳаёт ҳодисалари ихчам ифода этиладиган насрий асар. Мустақил жанр сифатида фақат ёзма адабиётда шаклланган. «Ҳикоя» атамаси кенгроқ маънода бирор воқеани гапириб беришни ҳам англатади. Ҳикоя инсон ҳаётида юз берган ихчам воқеани лўнда ифодалашга мўлжалланган. Унда шу воқеага қадар қаҳрамон ҳаётида нима бўлган, ким билан, қандай рўй берган – булар тўғрисида маълумот бериш шарт эмас. Жуда зарур бўлса, айрим деталлар орқали ишора қилиниши мумкин. Ги де Мопассан (француз), О. Генри (Америка), А.П. Чехов (рус), А.Қодирий, Чўлпон (ўзбек) ҳикоя жанрининг асосчилари ҳисобланади.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: графин, қаҳр-ғазаб, ҳибс, китоблар, қатағонлик, котиб йигит, митинг.

Матнолди топшириқлар

Музқаймоқни яхши кўрасизми? Ота-онангиз сизга қайси пайтларда музқаймоқ олиб беради?

МУЗҚАЙМОҚ (ҳикоя)

Ўқиймиз

Оиламиз бошига мусибат тушган ўша машъум кундан бир неча ой муқаддам дадам уйимиздаги деярли барча китобларни уч-тўрт қопга солиб, беда тагига яширган-у, болохона эшигига отнинг калласидек қулф солиб қўйгандилар. Эндиликда болохонага ҳеч ким киролмас, фақат мен гоҳо-гоҳо туйнукдан тушиб, серсурат, қалин китобларни туйнук шуъласига солиб, томоша қилиб ўтиришни ёқтирардим. Бу суратлар ҳам жуда ғалати, уларнинг аксари чарм пальто кийиб, белларига қилич ва тўппонча тақиб олган ҳарбий, баъзилари эса от ўйнатган, қизил алвон кўтариб душман сари от суриб кетаётган марду майдонлар бўлса ҳам, негадир барчасининг кўзлари ўйиб олинган ёки юзларига кўк сиёҳ тортилган эди. Нега шундай? Мен бу сир-асрорнинг тагига етолмай қийналардим, дадамлардан сўрашга эса юрагим дов бермас, сабаби, дадамлар қаҳри қаттиқ одам эди...

Ўша қора кун ҳам, нимадандир кўнглим нотинч, китоб титиш эсимга тушиб, томга чиқдим. Аммо таниш туйнукка яқинлашганимда кўчанинг бошида қўш от қўшилган чиройли фойтунга кўзим тушди. Сал ўтмай, фойтун дарвозамизнинг олдига келиб тўхтади. Ундан ўша пайтларда барча катталар учун расм бўлган яшил рангли галифе шим ва гимнастёрка кийган ўрта яшар икки киши билан қизил кўйлакли, кўзлари қийғоч бир аёл тушди. Эркаклардан бири томда мени кўриб қолиб:

– Эгамберди Жақиповнинг уйи шулма? – деб сўради.

– Шу, – дедим мен. Шу пайт ҳовлидан чиққан ойимларнинг:

– Келинлар, меҳмонлар, хуш келибсизлар, – деган овози эшитилди. Мен болохона устунидан сирпаниб, ерга тушдим. Меҳмонлар ичкарига киришган, ойимлар аллақандай ҳаяжонда эдилар.

– Даданнинг маҳкамасига чоп! – дедилар ойимлар негадир шивирлаб. – Айт: САКУ¹ да бирга ўқишган оғайниларингиз келишди, де! Кутиб ўтиришибди, тезроқ келар экансиз, де! Ҳа, айтмоқчи, бир йўла мактабга бориб, опанг билан поччангга ҳам айт!

Мен негадир афтидан «меҳмон» сўзидан кўнглим ёришиб, икки оёғимни кўлимга олиб чопа кетдим. Гарчи поччам билан катта опамлар ўқитувчилик қиладиган мактаб дадамлар ишлайдиган маҳкамадан хийла нарида бўлса-да, аввал ўша томонга ўтиб, ойимларнинг гапини опамларга айтдим, сўнг, ҳамон икки оёғим кўлимда, ялангоёқ, ялангбош дадамларнинг маҳкамасига чопдим.

...Дадамларнинг маҳкамаси улкан савдогар қурган ва эндиликда партия кўмитаси жойлашган кўркем бинонинг шундоқ биқинига жойлашган эди. Мен борганимда дадамлар ҳам идорадан чиққан эканлар. Мени узоқдан кўриб, дарвоза олдига тўхтадилар. Дадамлар тўладан келган, новча, қирра бурун, ўша даврда расм бўлган тўмтоқ мўйловли, хушқад, салобатли киши эдилар... Раҳматлик дадамлар, уйқусизликданми, бошқами – кўзлари қизарган, аллақандай ҳорғин кўриндилар менга. У киши ҳансирай-ҳансирай айтган гапларимни эшитдилар-у, чехралари сал ёришиб:

– Юр, болам! – дедилар бошимни силаб. – Сенга битта музқаймоқ оберай!

Боя айтганимдек, дадамлар дийдаси қаттиқ, ўктам, камгап одам эдилар. Ўша кунгача мен у кишининг бирор марта бошимни силаганларини билмасдим. Аксинча, ҳануз эсимдан чиқмайди: дадамлар ур калтак, сур калтак тагидан чиқолмай, ишдан ҳайдала-ҳайдала, охир пировардида, қишлоққа қайтиб, уйда кўкрагини захга бериб ётган пайтлар. Бир куни ойимлар кўлимга пул ва икки-уч литрли графин тутқазиб:

– Дўконга кириб қимиз олиб чиқ, даданг айтдилар! – дедилар.

Дўконга кирсам, қимиз тугаган экан. Мен парвойи фалак кўлимдаги графинни ўйнатиб уйга қайтдим. Йўлим ёғоч ва темир қозиқлар қоқилган мол бозоридан ўтарди. Тўсатдан нимадир «шақ» этди. Қарасам, кўлимдаги графин темир қозиқлардан бирига тегиб, тангадай жойи ўпирилиб тушибди. Юрагим орқамга тортиб кетди. Уйга қайтишга журъат қилолмай, анчагача боғимиз пойидаги сув бўйида айланиб юрдим. Ниҳоят юрагимни ҳовучлаб уйга кириб бордим. Ойимлар мени кўриб:

¹ САКУ – Ўрта Осиё коммунистик университети атамасининг русча қисқартма шакли, ҳозирги Ўзбекистон Миллий университетининг илк номланиши.

– Қаёқларда дайдиб юрибсан, бевош? Даданг шўрлик кутавериб диққинафас бўлиб кетдилар-ку! – деб койидилар, сўнг графиндаги тешикка кўзлари тушиб, қўлимдан ушлаганча ичкарига судрадилар.

Дадам улкан чорхари уйимизнинг тўрида китоб варақлаб, ёнбошлаб ётардилар.

– Дўконда қимиз йўқ экан, бу ҳам етмагандек, ўғлингиз графинни синдириб қўйибди... – Ойимлар шундай деб графинни дадамларнинг олдидаги хонтахтага қўйдилар. Кейинчалик ойимлар бу ишларидан пушаймон бўлиб кўп гапирганлар. «Нега шундай қилганимни ўзим ҳам билмайман, болам, дадангларнинг ночор ахволи ҳаммамизни эзиб қўйган эди», – дегувчи эдилар раҳматли.

Дадам шитоб билан қадларини ростладилар-у, хонтахтадаги графинни олиб, менга қараб отдилар. Зарб билан отилган графин шундоқ қулоғим остидан ўтиб (чамаси, жон ҳолатда бошимни олиб қочган бўлсам керак) деворга тегиб чил-чил синди.

Мен тура қочдим, қочарканман, ойимларнинг:

– Қимиз ҳам ўлсин! Қимиз деб боламни ўлдирмоқчимисиз, адаси? – деган аччиқ фарёдини эшитдим.

Ойимларнинг айтишича, кейинчалик дадамлар ҳам бу қилмишидан пушаймон бўлганлар. Ким билсин, эҳтимол, бошига оғир мусибат тушишини сезиб юргани учундир, эҳтимол, бир маҳал дилимга озор бергани эсига тушиб, уни кўнглимдан чиқармоқчи бўлгандир, ҳар қалай умримда биринчи бор ... музқаймоқ оберишга аҳд қилдилар.

Кўчанинг нариги юзида шаҳар боғи бўлар, боғ олдидаги майдончада ҳар хил сув, мева шарбатлари, музқаймоқ сотиладиган митти-митти дўкончалар бўларди. Борсак, дўконлар ёпилган экан. Дадамлар астойдил ранжидилар.

– Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлгандим, бу ҳам насиб қилмади-ёв, болам! – дедилар у киши аллақандай чуқур ўкинч билан.

Уйга борганимизда чироқлар ёнган, ҳовлидаги ўчоққа қозон осилган, биздан аввал етиб келган катта опамлар билан ойимлар ўчоқ атрофида куймаланиб юришар, поччамлар кўринмас эдилар.

Дадамлар ичкарига кириб кетдилар-у дарҳол қайтиб чиқдилар. Чехралари очилган, кайфлари чоғ эди.

– Бирга ўқиган эски қадрдонларим келишипти. Қалай, тузукроқ гўшт-пўшталаринг борми, Гулшан? – дедилар дадамлар ойимларга қараб. Бор бисотингни дастурхонга тўкасан бугун...

Марҳум волидамизда жиндек шаддодлик бўларди.

– Сиз қозон-ўчоқ атрофида айланавермай ичкарига кириб меҳмонларингизга қарайверинг! – дедилар шартта кесиб.

Дадамлар ойимларнинг бу – сал ясама қўрслигига кулимсираб, ичкарига кириб кетдилар.

Ҳовлимизда, шундоқ ўчоқ ёнида бир туп гужум ўсар, гужум тагида чуқур қудуқ бўлар, иссиқ ёз ва илиқ куз кунлари гўштни шу қудуқда асрардик. Ойимлар менга шу қудуқдан гўшт олиб бер, дедилар. Мен қудуқ чиғиригининг даста-

сини айлантириб, гўшт осилган чангакни торта бошладим-у, тўсатдан кўчадан кириб келган икки ҳарбийга кўзим тушиб, негадир юрагим орқамга тортиб кетди. Улар ўчоқ атрофида куймаланиб юрган ойимлар билан опамларга бир қараб қўйдилар-да, этиклари билан ерни тап-тап босиб айвонга чиқишди. Айвондан уйга киришди. Ҳарбийларни кўришлари биланоқ турган жойларида тош қотиб қолган ойимлар билан опамлар бирдан дод солишиб, уйга қараб югуришди. Қудук чиғириғини беихтиёр қўйиб юбориб, мен ҳам кетларидан чопдим.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Асарда қандай давр воқеалари тасвирланган? Ушбу давр ҳақида эшитганингиз борми?
2. Қимиз воқеасини эсланг. Дадаси чин дилдан болани жазоламоқчи эдими? Бундай вазиятда сизни уйдагилар қандай жазолаши мумкин эди?

ТУШУНИШ

Сизнингча, нима учун боланинг отаси ишдан кўп ҳайдалган?

ҚўЛЛАШ

Отасини 7 та сўз билан тасвирлаб беринг. Фикрингизни асарга таянган ҳолда изоҳланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Парчани “Жадвал” график органиайзери орқали изоҳлаб, қуйидаги жадвални тўлди-ринг.

Моҳияти	Ижтимоий тарбия турлари				
	Маънавий ахлоқий тарбия	Ақлий тарбия	Жисмоний тарбия	Эстетик тарбия	Меҳнат тарбияси
Мақсади					
Вазифалари					
Ўзига хос жиҳатлари					

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси асосида асардаги берилган давр билан ҳозирги давримизни таққосланг.

БАҲОЛАШ

Ота-онасининг фарзандига нисбатан қаттиққўллигини қандай баҳолайсиз?

Мен ... ойимлар билан опамларнинг ҳарбийларни кўришлари биланоқ фарёд чекиб, ичкарига отилишлари сабабини англамадим. Аммо улар мудҳиш мақсад билан келишганини ақл билан бўлмаса-да, юрак билан ҳис этгандим. Кейин билсам, ўша даврда ҳамма жойда бўлганидек, Туркистонда ҳам ҳар куни, ҳар дақиқада кўплаб одамлар ҳибсга олинган экан. Ойимлар ва опамлар бундан бохабар бўлганлари учун ҳам ҳарбийларни кўриб дод солишган экан. Эшикдан киришим билан ҳарбийлардан бири – новчадан келган, малла сочларининг учлари қошларига эгилиб тушган ўрис капитан полни ғарч-ғурч босиб, эшикка келди-да, унинг илмоғини солиб:

– Тинтув тугагунча энди ҳеч ким уйга кирмайдиям, чиқмайдиям! – деди юракка ғулғула солувчи бир қатъият билан.

Уйда қий-чув бошланган, катта опамлар ўрта эшикда ҳайкалдай қотиб қолган дадамларнинг бўйнига осилиб йиғламоқда, ойимлар ҳам дадамларнинг елкасига суяниб, унсиз титрамоқда, кичик опамлар билан укаларим бурчакка тиқили-

шиб, худди калхатлардан қўрққан жўжалардай... бир-бирининг пинжига кириб олишганди. Икки тавақали ўрта эшик очиқ, ичкари хонанинг тўрида дадамлар билан бирга ўқиган меҳмонлар, ранглариди ранг йўқ, типпа-тик серрайиб туришарди. Иккинчи ҳарбий эса ичкари уйдаги катта қизил шкафга терилган китоб ва альбомларни битта-битта кўздан ўтказмоқда эди.

Китобларнинг деярли ҳаммаси қизил жилдли Ленин асарлари эди. Тинтув бошлаган ҳарбий Ленин асарларига тегмас, қалин, серсурат албомларни эса варақлаб кўриб, беписанд ерга ташларди. Ҳануз эсимда: бу альбомлар ҳам худди болохонадаги китоблар каби, аллақандай раҳбарларнинг суратларига тўла бўлиб, уларнинг ҳам аксари аллақачон қамалгани учун (буни мен кейин билдим, албатта) юзларига кўк сиёҳ чапланган, кўзлари ўйиб олинган, баъзи суратларнинг каллалари «кесиб» ташланган эди. Беписанд ҳарбий, (агар янглишмасам, у ҳам капитан эди) альбомларни кўздан кечираркан, дам улардаги кўзлари ўйилган, бошлари «кесилган» суратларга, дам дадамларга қараб:

– Кўриниб турибди, жа ғоявий эканлар! – дерди мийиғида кулимсираб.

Малласоч капитан эса ташқи хонадаги қутилар, сандиқ ва сандиқчалар, шкафларнинг тортмаларини очиб, улардаги буюмларни титкилар, латта-путталар орасидан алланималарни қидирар эди. Навбатдаги шкафга келганда ҳарбий ҳарчанд уринмасин, унинг пастки тортмаларини очолмади. Уйда бирорта шкаф ё сандиқ йўқ эдики, мен уни очолмасам. Капитаннинг қийналаётганини кўриб, мен қўлимга мих олдим у пилдираб бориб, шкафнинг тортмасини шартта очиб бердим. Капитан чехраси ёришиб кулди-да:

– Маладес! – деди бошимни силаб. – Келгусида Павлик Морозов чиқади сендан!

Капитаннинг бу кутилмаган мақтовидан юрагим «жиз» этди. Кейинчалик, катта бўлганимда, мен уйдаги дод-фарёдга қарамасдан отамни қамашга келган жаллодлар мақтовидан бир зумгина бўлса-да, яйраб кетганимни эслаганимда ўзимдан ижирғаниб юрдим. Аммо ўша дақиқада, афсус-надоматлар бўлсинким, унинг сўзларидан ғурурланиб кетганим ҳам ҳақиқат, мудҳиш ҳақиқат!

Шу пайт дадамларнинг:

– Сув! – деган овозлари эшитилди. – Бир пиёла қудуқ суви беринглар, юрагим куйиб кетяпти!

Уйда сув йўқ экан, опам йиғидан тўхтаб:

– Ўртоқ капитан! – дедилар ҳиқиллаб. – Рухсат беринг, укам қудуқдан сув олиб кирсин!

Капитан шкаф тортмасидан бошини кўтариб:

– Агар дод-войингни қўйсанг, рухсат бераман! – деди ва кулди. – Шундай чиройли қиз ҳам бунақа йиғлоқи бўладими?

Капитаннинг мени Павлик Морозовга ўхшатгани менга қанчалик хуш ёққан бўлса, унинг опамларга қилаётган сохта хушомати шунчалик ёқмади. Лекин нима ҳам қилардим? Челакни олиб ташқарига отилдим. Ҳовлидаги чироқ ўчган, айвондан узоқроқда, қудуқ ёнидаги гужум панасида кимдир қоққан қозикдек

қаққайиб турарди. Бу поччамлар эди. У лом-мим демасдан қўлидаги чақалоқни менга тутқазиб, қудуқдан ярим челақ сув олиб берди-да, шарпасиз одимлаб хов-лининг қоронғи бурчагига қараб кетди.

Кейинчалик марҳум ойимлар кўп айтгувчи эдилар:

– Ўша куни поччангни худо ўзи асради! Агар поччанг опанг билан бирга келганида, ким билсин, уни ҳам бирга обкетишармиди бу тошбағирлар?..

Мен ярим челақ сувни кўтариб, ичкарига кирганимда, дадамлар стулда ўтириб, оёқлари тагида ҳамон дод солиб йиғлаётган катта опамлар билан ойимларни тинчитишга уринардилар. Азалдан қорамағиз одам, дадамлар бир зумдаёқ бамисоли оловда қолган арчадек қорайиб кетгандилар. Ойимлар токчадан коса олиб бердилар. Дадамлар бир коса муздай қудуқ сувини битта сипқориб:

– Қўй, йиғлама, қизим, йиғлама, Гулшан! – дедилар оғир хансираб. – Партия олдида тариқча гуноҳим йўқ! Ўртоқ Сталин тирик экан, бу тухматлардан қутқариб олади ҳали!

Дадамлар қудуқ сувини косалаб сипқорар эдилар-у, шу битта гапни қайта-қайта такрорлардилар:

– Партия олдида бегуноҳман, Гулшан! Ўртоқ Сталин барҳаёт экан, бизни буларнинг оёғи остига ташлаб қўймайди!

...Билмадим, тинтув қанча давом этди. Лекин дадамлар қудуқ сувини сипқора-сипқора: «Ўртоқ Сталин содиқ фарзандларини хор-зор қилиб қўймайди», – деган гапни такрорлай-такрорлай ярим челақ сувни ичиб тугатганлари эсимда.

Мен кейинчалик бу гапни айтсам кўплар ишонмай:

– Қўйинг-э, одам боласи ярим челақ сувни ича оладими? – дегувчилар ҳам бўлди, аммо мен, ўн-ўн бир яшар бола, буни ўз кўзим билан кўрганман, дадамларнинг ўша сўзларини ўз қулоғим билан эшитганман! Ичи ёниб кетаётган одам ярим челақ у ёқда турсин, бир челақ сувни ҳам ичади!

Ниҳоят, тинтув тугади. Дадамларга кийинишни буюрдилар. Ойимлар билан опамларнинг ноласи кўкка чиқиб, уйимиз аччиқ фарёддан зир титради. Ойимлар дадамларнинг елкасига пальтосини илдилар. Меҳмонларга тuzалган дастурхондан илинган нарсани рўмолга тугиб, қўлларига тутқаздилар.

Боягидан ҳам баттарроқ қорайиб, бир зумда аллақандай озиб, мункайиб қолган дадамлар аввал ҳамон фарёд чекаётган ойимлар билан опамлар, сўнгра қақшаб-қалтираб қолган укаларимнинг пешоналаридан ўпдилар-у, навбат менга келганда:

– Ҳай, аттанг! – дедилар тўсатдан кўзларига ёш олиб. – Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлувдим. Шуниям эплаёлмадим-ов, болам!

Бутун тинтув давомида кўзимга ёш олмаган, «келгусида Павлик Морозов бўласан», – деган сўзлардан шишиб кетган норасида, бирдан ҳамма нарса: дадамларнинг ҳеч қачон эркаламаганини ҳам, дўкондан қимиз тополмай қайтганимда графинни қулочкашлаб отганлари – ҳамма-ҳаммаси эсимдан чиқди-ю, аламли чинқириқ билан дадамларнинг тиззаларини қучоқлаб олдим...

...Бир неча ой ўтди. Бу орада хонадонимиз мотамсаро бир маконга айланди. Қиш яқинлашиб қолган, кун сайин унинг қаҳрли нафаси кучайиб борар, уйда эса на ўтин бор, на кўмир!.. Биз танча қуриб бир амаллаб кун кечирамиз.

Ҳафтада бир марта, янглишмасам, шанба кунлари дадамга овқат олишади. Ойимлар бир амаллаб топган-тутганларини пиширадилару тонг маҳал у киши билан бирга авахтага равона бўламиз. ...Ҳар шанба тиканли сим билан чегараланган бу қалъа рўпарасига 150-200 аёл, чол-кампирлар йиғилишади, булар «халқ душманлари»нинг оила аъзолари. Ёш-ёш жувонлар, қалтираб-қақшаб қолган кексалар ҳибсхона ходимларининг овқат қабул қилишини кутиб, эрталабдан кечгача тиканли сим олдида дийдираб туришади. Ойимлар гоҳида қамоқхонага мени ҳам етаклаб боришларига сабаб – мабодо дадамлар билан юз кўришиш насиб этса, отамлар мени кўриб қолсинлар деган ниятда эдилар. Лекин дадамларни бирор марта кўрсатишмади, кўрсатишмаганлари ҳам майли, бот-бот олиб борган овқатларимизни қабул қилмасдан қайтариб юборишарди. Гоҳо мен бир неча соат маҳтал бўлиб кутганимдан кейин бирон баҳонани рўкач қилиб, ҳибсхонанинг шундоқ ёнгинасидаги шаҳар боғига қараб чопардим. У ерда худонинг куни борки, митинг бўлар, шаҳар мактабларидан ноғоралар гумбури ва карнай-сурнайлар садоси остида пионерлар¹ ва ҳатто октябрийлар² саф тортиб боққа келишарди. Боғ ўртасига қизил алвон билан ўралган улкан минбар ўрнатилган бўлиб, чарм пальто кийган, тўппонча таққан фаоллар унга чиқиб ваъз айтишар, ваъзларнинг аксарияти троцкийчилар³ ва уларнинг «дум»ларини фош қилишга бағишланарди. Бу ваъзхонликнинг даҳшатли томони шунда эдики, бугун Троцкийнинг «дум»ларини фош этиб, оташин нутқ сўзлаган нотикларнинг аксари эртасига ўзлари «дум»га айланиб, фош этилганлар рўйхатига тушиб қолишарди.

Мени бу митингларга боришга нима чорлаганини ҳануз тушунолмайман. Афтидан, карнай-сурнай ва ноғоралар садоси, саф тортиб ўтадиган тенгдошларимнинг қувноқ ва жўшқин қўшиқлари бўлса, ажаб эмас. Чунки бу гумбур-гумбур садолару оташин қўшиқлар қулоғимга чалиниши билан худди ноғорага ўрганган ҳарбий отдай оёқларим ўз-ўзидан рақсга тушиб, юрагим ҳаприқиб кетаверарди. Фақат бир нарса мурғак қалбимни эзар, у ҳам бўлса, минбарда туриб айтиладиган нутқларда баъзи-баъзида дадамларнинг номи ҳам «дум»лар қатори тилга олинарди. Лекин шундай пайтларда дадамларнинг Сталин ҳақидаги сўзлари эсимга тушарди-ю, юрагимга қўйилиб келган аламли туйғуни ҳайдардим. Бу ҳол токи шаҳар комсомол⁴ қўмитасининг котиби билан юзма-юз келгунимча давом этди.

¹ Пионер (лот. биринчи) – советлар замонидаги 10–11 ёшли ўсмирларнинг сиёсий ташкилоти.

² Октябрийлар – октябрь болалари, 7–9 яшар болалар ташкилоти.

³ Троцкийчи – Сталиннинг рақиби бўлган арбоб Л.Троцкий тарафдорларига тақалган ёрлиқ.

⁴ Комсомол – коммунистик ёшлар иттифоқи сўзларининг русча қисқартмаси.

Бу ёш, хушқад, хушсурат йигитча бизга қўшни эди. Оиламиз бошига мусибат тушгунга қадар, у хонадонимизга бўзчининг моксидек қатнар, дадамлар билан кечалари узоқ суҳбатлашиб ўтирарди. У ўша ёзда уйланган, хотини ҳам ўзига ўхшаш кўхлик, хушқад, хушсурат эди. Дадамлар уларнинг тўйларига тўйбоши бўлган, оймларнинг айтишича, дадамлар унга моддий ёрдам ҳам берган эканлар. Дадамлар қамалганларидан кейин ён қўшнимиз қорасини ҳам кўрсатмайдиган бўлди. Бунга ажабланмаса ҳам бўларди, чунки шогирд тугул қариндош-уруғлар ҳам, бу оғир, ғурбатли кунларда уйимизни четлаб ўтишар, битта-яримта келса ҳам кечалари қўрқа-писа келиб, сўнг девор паналаб қайтиб кетарди.

Шанба кун эди. Чамаси, қамалганлар сони кўпайган, чунки авахтага овқат кўтариб келганлар сони анча ортган, навбат кутаётганларнинг кети кўринмасди. Кун совуқ, севалаб майда ёмғир ёғарди. Шу боисданми, оймлар мен сўрамасданок уйга кетишга рухсат бердилар. Мен тинимсиз ёғаетган ёмғирдан дийдираб, уйимизга томон равона бўлдим, тўсатдан боғ томонда янграган ноғоралар гумбурию карнай-сурнайлар садосини эшитиб, беихтиёр тўхтадим. Ноғоралар ва карнай-сурнайлар навоси борган сари авжга чиқмоқда, чамаси, одатдагидан ҳам катта митинг бошланмоқда эди. Ўргатилган отга ўхшаб яна ноғоралар гумбураётган томонга бурилдим. Ҳақиқатдан ҳам ёмғирга қарамай, пионерлар ҳар томондан саф-саф бўлиб боққа ёпирилиб келишарди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Тинтув пайтида бола ҳарбийларга нима сабабдан ёрдам берди? Бу вақтда унинг дадаси қандай аҳволда эди?

ТУШУНИШ

Ноғора садолари остида ўтадиган митингларнинг мақсадини тушунтириб беришга ҳаракат қилинг. Нима сабабдан бундай йиғилишларга ўқувчи болалар қатнашишини изоҳланг.

ҚЎЛЛАШ

Отаси билан бўлган хайрлашувни кўз олдингизга келтиринг. Отасининг ҳолатини тушунтириб беринг.

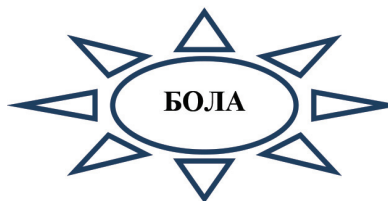
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“*Чархпалак*” усулини қўллаб, парчани таҳлил қилинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Асар мазмунига таянган ҳолда бола табиатини тавсифланг.
“*Кластер*” усулини қўлланг.

БАХОЛАШ

Тақдимот

Мустақиллик туфайли юртимизда қатағон қурбонларини ёд этиш борасида қандай ишлар амалга оширилди? Тақдимот тайёрланг.

Дарвозага яқинлашиб қолганимда ногаҳон рўпара томондан келаётган кўшнимиз – шаҳар комсомол кўмитасининг котибига кўзим тушди. У бир ўзи эмас, чарм пальтолик ҳарбий одам билан уч бурчак соқол қўйган, жик-каккина мўйсафид қуршовида келарди. Котибни кўришим билан негадир юрагим «шув» этиб, боққа шўнғишга чоғландим, аммо котиб бир сакрашда йўлимни тўсиб, билагимдан шаппа ушлади-да:

– Ҳа, қашқирдан туғилган қашқирча! – деди титроқ босиб. – Битта шалтоқ бузоқ бир подани бузади! Бўйнингга сохта қизил галстук¹ тақиб, бу софдил пионерларни бузмоқчимисан? – У кўлимни оғритиб сиққанча ўзига торта бошлади. Лекин шу пайт жиккак мўйсафид:

– Қўйиб юбор, болапақирни, – деди орага тушиб. – Ўртоқ Сталин айтди-ку, бола отаси учун жавоб бермайди, деб. Гуноҳи нима бу норасиданинг?

Ёш котиб қовоғидан қор ёққанча бир қарияга, бир чарм пальтоли ҳарбийга қаради-да, кўлимни қўйиб юборди ва: «Йўқол кўзимдан!» – деб ўшқирди.

Шундан кейин нима бўлди, нима қўйди – ҳозир эсимда йўқ, фақат котибнинг омбирдек метин чангалидан чиқдиму томоғимни гип бўққан кўз ёшини юта-юта, саф-саф бўлиб ўтаётган бахтли тенгдошларим ёнидан катта кўча томон отилдим...

* * *

Дадам ҳибсга олингандан сўнг уч-тўрт ой ўтди ҳамки, у киши билан бирор марта кўриша олмадик. Бутун шаҳар хануз таҳликада, ҳамма жойда, ҳатто мактабларда ҳам душман қидириш давом этарди. Сира эсимдан чиқмайди. Ўша йили рус шоири Пушкин вафотининг 100 йиллиги нишонланар эди. Бу ғамгин санага аталиб қанақа тадбирлар белгиланди, қанақа китоблар чиқарилди, қанақа мажлислар, адабий кечалар ўтказилди – буни билмайман. Аммо ўша санага аталиб ўқувчилар учун дафтар чиқарилгани ёдимда. Миллион-миллион нусхада чиқарилган бу дафтарларнинг олд муқовасида болалиқдан ҳаммамизга таниш жингалак соч, хабашчеҳра шоирнинг сурати босилган, муқованинг охириги бетига эса шоир эртақларидан бирига чизилган сурат берилган эди. Аввал бошда ҳеч қандай гап йўқ эди. Кейин тўсатдан шаҳарда, жумладан мен ўқийдиган Ленин номидаги мактабда ҳам ваҳимали миш-мишлар тарқалди. Гўё Пушкин юбилейига чиқарилган бу дафтарлар, тўғрироғи, дафтар муқовасидаги суратларга аксилинқилобий сўзлар битилганмиш! Кимки Пушкиннинг соч ва соқоллари, айниқса, муқова охиридаги эртақларга чизилган суратларни эътибор

¹ Галстук – пионерлар бўйнига тақадиган махсус қизил боғич.

билан кўздан кечирса, хушёрлик билан нигоҳидан ўтказса, маккарона битилган аксилинқилобий сўзларни топиши мумкин эмиш!

Мен ўқийдиган 3-“А” синфида ёши анчага борган, тишлари тўкилиб қолган, аммо жуда мулойим, меҳрибон рус кампири дарс берарди. Бир ойдан бери бу кампир – ҳозир исми-шарифи ёдимда йўқ – касал бўлиб, ўрнига ёш татар йигитча дарс бера бошлаган эди. Қаттиқ оқсоқланиб юрадиган бу йигитча бизга кўшни бўлмиш райком котибининг қайниси бўлиб, дадам қамалганларидан кейин менга ўқрайиб қарай бошлаган эди. Аммо ҳаётнинг ўйинини қарангки, дадамлардан кейин бир ҳафта ўтар-ўтмас ёш ўқитувчимизнинг поччаси ҳам ҳибсга олиниб, «халқ душмани» деб эълон қилинган эди. Шу-шу баттар мунғайиб, аввалгидан баттар оқсоқланиб қолган ўқитувчи менга ачиниб қарайдиган, йўлакдами, ҳовлидами – танҳо юрганимни кўрса, бошимни силайдиган бўлиб қолганди. «Пушкин суратлари ичига қабиҳ аксилинқилобий сўзлар ёзилган эмиш», – деган гап тарқалган кунни ёш ўқитувчимиз синфимизга жуда хомуш бир қиёфада кириб келди. У мунгли кўзлари билан болаларга узоқ тикилиб тургач:

– Болалар! – деди аллақандай ёлвориб. – Қани, кеча тарқатилган дафтарларингни олинглар-чи! Ҳалиги... Муқоваларига Пушкин сурати солинган дафтарларингни айтяпман!.. Олдиларингми? Эҳтимол, эшитгандирсизлар, ашаддий душманларимиз маккорона чизилган ҳарфлар воситасида СССРга¹ қарши сўзлар ёзишибди! Бу мудҳиш сўзларни топган пионерлар бор. Уларнинг суратлари эртага фахрий доскага осилади. Наҳот бизнинг синфимизда бирорта хушёр пионер топилмаса? Қани, суратларга яхшилаб қаранглар! Шояд сизлар ҳам душманларимизнинг бу қабиҳ сўзларини топиб, уларни фош этсаларинг!

Ёш ўқитувчи шундай деб менга ўзгача умид билан қараб қўйди. Ҳар қалай менга шундай туюлди-ю олдимдаги дафтарга чизилган суратларга тикилиб, жон-жаҳдим билан маккорона чизилган ҳарфларни қидира бошладим. Асабларим таранг тортилган, миям назаримда лаҳча чўққа айланган эди. «Наҳотки жонажон ҳукуматимизга қарши ёзилган бу мудҳиш сўзларни топиб, душманларнинг кирдикорларини фош этолмасам? Йўқ, топаман! Топганда ҳам биринчи бўлиб топаман. Иккинчи бўлишнинг фойдаси йўқ! Тўхта, шоир елкасидаги мана бу гажак тола нимани эслатади? «С» ҳарфининг ўзгинаси-ку! Унинг ёнидаги гажак-чи! У ҳам «С»! Унинг ёнидагиси ҳам! Мана буниси «Р» нинг ўзгинаси-ку! Вой, тавба! Бу баттоллар «СССР» деб ёзиб қўйишибди-ку, боядан бери шуни ҳам кўрмабман-а?... Мана бу гажак тола-чи? Қуйиб қўйгандек «Д» ку! Ундан кейинги гажак-чи? «О»нинг худди ўзгинаси-ку! «О» бўлган жойда «Л» ҳам бўлиши керак! Мана «Л»! Ёнгинасида эса «Ой» га ўхшаш иккита гажак қаторлашиб турибди! «Долой СССР!, яъни «Йўқолсин СССР!» деган гап-ку бу!»

Мен ҳаяжондан бўғилиб:

– Топдим, муаллим, топдим! – деб бақириб юбордим.

Мажруҳ ўқитувчим текис полда қоқиниб-суриниб, оқсоқлана-оқсоқлана ёнимга келди. Синф тўла ўқувчилар ҳам «гурр» этиб ўринларидан турдилар-да,

¹ СССР – Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи атамасининг русча қисқартмаси.

устимга ёпирилдилар. Мен худди безгак тутгандек дир-дир титраб, улуғ шоирнинг жингалак сочлари орасидан топган мудҳиш ҳарфларни кўрсата бошладим. Ниҳоят, кўрсатиб бўлиб, тенгдошларимга мағрур қарадим. Синфга чўккан оғир сукунат ичидан тўсатдан ўқитувчимизнинг:

– Маладес! – деган хитоби эшитилди. – Хушёр пионер деб шуни айтадилар!

Ҳамма менга ҳасад билан қарар, мен ўзимни чинакам қаҳрамон деб ҳис қилардим.

– Қани, дафтарларингни йиғиб беринглар! Бир соатдан кейин спорт майдонига бутун мактаб тўпланади. Ҳаммамиз бирга бу мудҳиш дафтарни ёқиш маросимида қатнашамиз!

Ўқитувчимиз оқсоқлана-оқсоқлана синфдан чиқиб кетди, лекин бир соат тугул икки соат ўтди ҳамки, у қайтмади. Сўнг дафтарларни ёқиш маросими бошқа кунга қолдирилибди, деган хабар келиб, уй-уйимизга тарқалдик.

Кечқурун мен кундузи бўлган воқеани ҳаяжондан энтика-энтика ойимларга айтиб бердим.

Ойимлар мен кутган мақтов ўрнига:

– Ҳой, болам-ов, болам-ов! – дедилар тўсатдан кўзларига ёш олиб. – Сенга нима бўлди, болам-ов!

– Менга нима бўпти? Нега бундай деяпсиз, ойижон? – дедим ранжиб.

– Ҳеч нима. Илоё дадангга ўхшаб қаҳри қаттиқ бўлма. Оллодан биттаю битта тилагим шу, болам.

Ойимларнинг гапига яхши тушунмадим. Эрталаб мактабга, тўғрироғи залда осилган ҳурмат тахтасига қараб чопдим. Надоматлар бўлсинким, рўйхатда менинг номим йўқ эди! Кўзларимга ишонмай рўйхатга бир неча марта кўз югуртириб чиқдим: на номим, на суратим бор! Душманнинг ёвуз кирдикорини фош этган ҳамма хушёр пионерларнинг сурати ҳурмат тахтасига осилган-у, битта менинг суратим йўқ! Афтидан, кимдир халқ душмани фарзандининг суратини ҳурмат тахтасига ошиш мумкин эмаслигини айтиб, мендан ҳам хушёрроқ бўлган!

* * *

Ниҳоят, дадамлар билан видолашадиган кун ҳам келди. Видолашишга уч кишига рухсат берилган эди: ойимлар, катта опамлар ва менга! Шу боисдан бўлса керак, қариндош-уруғлардан ҳеч ким, на дадамларнинг укалари, на ёр-дўстлари – ҳеч ким келмади.

Ойимлар билан опамлар кечаси ухлашмай, дадамлар учун буғдой талқон, сўк талқон ва яна аллақандай нарсалар тайёрлашди. Чунки бу пайт дадамлар озод бўладилар деган умид ожиз милтираб турган шамдай сўнган, у кишини узоқларга олиб кетишлари чамаси ойимларга аён эди. Эрталаб тўрва-халталарни кўтариб қамоқхонага йўл олдик. Бу сафар бизни кўп куттиришмади. Белига чойнакдай тўппонча тақиб олган ҳарбий бизни узун, тор, нимқоронғи йўлакдан ичкарига бошлади. Йўлакнинг ярмига борганда ўнг қўлдаги эшикни очиб, бизга

йўл берди. Чоғроққина тўртбурчак хонанинг тўридаги стол олдида гимнастёрка кийган, сочлари оппоқ бир одам алланималарни ёзиб ўтирарди.

Дадамлар бурчакда курсида ўтирган эканлар (мен аввал у кишини танисмай қолибман!) биз киришимиз билан дик этиб ўринларидан турдилар. Азалдан бар-васта, тўладан келган, новча одам бир-икки ой ичида чўпдай озиб, лунжлари ичига ботган, кўзлари киртайиб, қирғий бурни сўррайиб қолган эди. Яна қамалган кечасидек йиғи-сиғи бошланди. Ойимлар-ку, юзини рўмолга яшириб, жимгина титраб йиғлар, лекин опамлар... дадамларнинг бўйинларига осилиб олган опамларнинг фарёди тор хонани зир титратарди.

Кейинчалик марҳум ойимлар кўп айтгувчи эдилар:

– Ноинсофлар жилла қурса ярим соат ҳам фурсат бермадилар. Даданг шўрликнинг дийдорига ҳам тўймадик. Берган чорак соатлари кўз очиб юмгунча ўтиб кетди...

Бу сафар чорак соат давом этган видолашув вақтида дадамлар бирор марта Сталиннинг номини тилга олмадилар, қамалган кунларидагидек: «Мен партия олдида гуноҳкор эмасман! Ўртоқ Сталин барҳаёт экан, мени оёқости қилиб қўймайди!» – демадилар. Билъакс, бир неча марта кўзларига ёш олиб:

– Мени кечир, Гулшан. Аёл бошинг билан беш болани қандай боқасан, ақлим бовар қилмайди. Энди юз кўришимизга ҳам кўзим етмайди, кечир мени! – дедилар.

Ҳар сафар дадам шундай деганларида столга мукка тушиб, алланималарни ёзаётган киши:

– Ҳой, Ёқубов! – дерди қоғоздан бош кўтармай. – Сенга нима бўлди? Ёш боламисан, Ёқубов!

Ниҳоят бу одам қаршисидаги деворга осилган алмисоқдан қолган девор соатига кўз ташлаб:

– Фурсат тугади, Ёқубов, энди хайрлашинглар! – деб буюрди.

Опамларнинг нидоси баттар авжига чиқди. Ойимлар озгина пул олиб келган эканлар, дир-дир титраган қўллари билан дадамларга тутди, дадамлар эса:

– Болаларингга ярат, Гулшан! – деб ёлворар эдилар. Лекин ойим кўнмай ахийри пулни олишга мажбур қилдилар.

Ойимлар келтирган пул бор-йўғи эллик сўм бўлиб, ўнта беш сўмликдан иборат эди. Дадамлар пулни қийнала-қийнала оларканлар, беш сўмликлардан бирини менга узатдилар. Ойимлар мендан пулни олиб дадамларга қайтариб бермоқчи бўлгандилар, дадамлар кўнмадилар, кафтларини бошимга қўйиб:

– Сен энди бу уйдаги энг катта эркаксан, болам, – дедилар ва яна кўзларига ёш олдилар. – Ойингга ёрдамлашиб, укаларингга қараб тургин, болам!

Дадамлар шундай деб беш сўмликни чўнтагимга солдилар.

– Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлган эдим, бу ҳам насиб этмади. Бу пулга дафтар, китоб ол! Қолганига музқаймоқ олиб е, ўғлим!..

Боядан бери ойим ва опамларга қўшилиб йиғлашни ўзимга эп кўрмай сўррайиб турган бола, тўсатдан, худди дадамларни олиб чиқиб кетаётган пайтла-

ридагидек, юрагимда нимадир дарз кетгандек туюлди-ю, НКВД ходимининг мақтовлари ҳам, аксилинқилобчилар кирдикорларини фош этган хушёр пионер эканлигим ҳам – бари ёдимдан чиқиб «Дадажон!» деганча отамнинг тиззасини қучоқлаб олдим.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

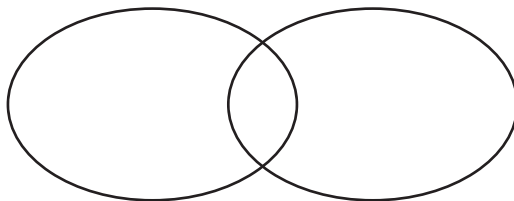
Болани халқ душманининг ўғли сифатида қандай камситишди?

ТУШУНИШ

Сиз унинг ўрнида нима қилган бўлардингиз?

ҚЎЛЛАШ

Павлик Морозов кимлигини, унинг «хизмати» нимадалигини биласизми? Қўшимча манбалардан фойдаланиб, маълумот тўпланг. Венн диаграммаси орқали иккаласини таққосланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асарни “*Адабий давра*” усули бўйича таҳлил қилинг.

- таҳлил қилиш – асар мазмуни бўйича 5та савол тузиш;
- аниқлаш – ҳикоянинг қайси парчаси энг муҳим эканлигини далиллаш;
- боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш;
- хулосалаш – асарда кўтарилган масалаларни хулосалаш.

УМУМЛАШТИРИШ

Дадаси билан хайрлашиш пайтида бола ўзини қандай тутди? Бола ўз зиммасига тушган қийинчиликни тушунди деб ўйлайсизми? “*Тўплаштириш*” усули орқали ана шу қийинчиликларни иш дафтарингизга ёзиб чиқинг.

БАҲОЛАШ

- Ёш қўшни йигит-котибнинг хатти-ҳаракатини қандай баҳолайсиз?
- “Қатағон қурбонлари” мавзусида реферат тайёрланг.

МАҚСУД ШАЙХЗОДА (1908–1967)

Ўзбек адабиётининг атоқли намояндаларидан бири, «Буюк хизматлари учун» ордени билан тақдирланган (2001) машҳур шоир, забардаст драматург, адабиётшунос олим ва таржимон Мақсуд Шайхзода 1908 йили Озарбайжоннинг Оқтош шаҳрида таваллуд топди.

Бошланғич ва ўрта маълумотни Оқтошда олгач, Боку Олий педагогика институтида сиртдан ўқиди ва 1925 йилдан бошлаб Дарбанд шаҳрида муаллимлик билан шуғулланди.

Шайхзода 1928 йилда Тошкентга келиб, турли газета ва журналлар таҳририятларида, 1935–1938 йилларда эса Фанлар қўмитаси қошидаги Тил ва адабиёт институтида илмий ходим, 1938 йилдан то умрининг сўнгига қадар Низомий номли Тошкент Давлат педагогика институти (ҳозирги университет)нинг ўзбек классик адабиёти кафедрасида доцент вазифасида хизмат қилди. Шоирнинг «Ўн шеър» (1932), «Ундошларим» (1933), «Учинчи китоб» (1934), «Жумҳурият» (1935) тўпламларининг нашр этилиши адабиётга ўзига хос овозли шоир кириб келаётганидан дарак берди.

Урушнинг биринчи кунлариданоқ «Кураш нечун?» (1941), «Жанг ва қўшиқ» (1942), «Капитан Гастелло» (1941), «Кўнгил дейдики...» каби шеърӣ тўпламлари, «Жалолиддин Мангуберди» (1944) тарихий драмаси ва бошқа қатор публицистик асарларини яратди.

Мақсуд Шайхзода урушдан кейинги тинч қурилиш йилларида «Ўн беш йилнинг дафтари», «Олқишларим», «Замон торлари», «Шуъла», «Чорак аср девони» каби шеърӣ тўпламларини яратди.

Шайхзода 1967 йили вафот этди.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Муҳокама қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

**Донолар
бисотидан**

*Дўстлар, яхшиларни авайлаб сақланг,
“Салом” деган сўзнинг салмогин оқланг.
Ўлганда юз соат йиғлаб тургандан,
Уни тиригида бир соат йўқланг.*

Мақсуд Шайхзода

ЙИЛЛАРНИНГ САЛОМИН ЙИЛЛАРГА ЭЛТИБ

Йиллар ўтиб кетар биздан сўрамай,
Якшанба, душанба, сешанба каби.
Кундузлар тунларнинг сочин тарамай,
Ўполмас тонгларнинг пушти ранг лабин.
Ҳа, йиллар ўтади, замон кетади,
Сен ва мен қоламиз, азиз биродар.
Юрт қолар, эл-улус қолар абадий,
Ва биз қувонч ташиб почтальон қадар.
Йилларнинг саломин йилларга элтиб,
Борамиз йўллардан йўлларга ўтиб.
Инсон бир шаҳардан бўлак шаҳарга
Кўчиб борганида нелар ўйларкан?
У ерда қолдирган кўприкни, боғни,
Кузатгани чиққан эски ўртоқни.
Бир йилдан иккинчи йилга кўчганда
Неларни ўйлаймиз, биродар, бугун?
Муаззам ютуқлар эсга тушганда,
Юраклар яшамоқ ҳақидан мамнун.
...Йилни нима билан ўлчамоқ мумкин?
Уч юз олтмиш беш кун дейиш биланми?
Йиллар бир-бирига тенг келармикин?
Замон кун соними ёки планми?..
...Инсон бир шаҳардан бўлак шаҳарга
Кўчиб борганида нелар тиларкан?
Хиёбон йўлларни, шинам уйларни,
Ишнинг баракасин, янги куйларни.
Бир йилдан иккинчи йилга кўчганда

Неларни тилаймиз, биродар, бугун?
 Йўллар ва ақллар келтирсин қувонч,
 Тоғдай маҳкам турсин шу Ватан – Таянч.
 Ва рақамлар тилга кириб куйласин,
 Тиллар-чи: рақамдай ростгўй сўйласин.
 Янги йил оширсин фикр ўтини,
 Ишчининг, куйчининг қалб эҳтиросин.
 Бор экан ҳукамо панди – удуми:
 «Фарзандлар орттитар ота меросин...»

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

Шеърни қай даражада диққат билан ўқидик? Кузатиш учун “Дуруст ва дуруст эмас” ўйинини ўтказамиз.

Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиси қўйиб чиқинг.

<i>Йиллар ўтади</i>	
<i>Юрт абадий қолмайди</i>	
<i>Кундуз туннинг сочини тарайди</i>	
<i>Инсон кўчганда у ерда қолдирган эски ўртоқни ўйламайди</i>	
<i>Йилдан-йилга кўчганда ютуқларни ўйлаймиз</i>	
<i>Йил 365 кун билан ўлчанади</i>	
<i>Йиллар йилга тенг келмайди</i>	
<i>Янги йилга тилак билдирамиз</i>	
<i>Йўллар ва ақллар қувонч келтиради</i>	
<i>Рақамлар тилга кирмайди</i>	
<i>Янги йил бахт келтирсин</i>	
<i>Фарзандлар ота меросини ортттиради</i>	

БИЛИШ

Тинглаймиз

1. Диктофон орқали шеърни ифодали ўқишингизни кузатинг.

Ёзамиз

2. Шеърый матнни насрий матнга айлангириб иш дафтарингизга ёзинг.

ТУШУНИШ

Муҳокама қиламиз

1. Нега вақт тўхтовсиз ҳаракат қилади деб ўйлайсиз?
2. Уни қандайдир бир усул билан тўхтатиш мумкинми?
3. Нега ҳозирги пайтда одамлар вақт танқислигидан шикоят қилишади?
4. Вақтдан унумли фойдаланиш учун нима қилмоқ керак?
5. Ҳаётда бирон марта бўлса ҳам ортингизда қандай из қолдираётганингиз ҳақида ўйланганмисиз?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. “Фарзандлар орттирар ота меросин” мисрасига қандай шарҳ бера оласиз?
2. “**ВАҚТ**” сўзига «*Синквейн*», яъни беш мисрали шеър стратегиясини қўлланг.
1-битта от сўз туркуми,
2-иккита сифат сўз туркуми,
3-учта феъл сўз туркумига хос сўз,
4-тўрт сўздан иборат гап,
5-мавзуга доир бир синоним.

УМУМЛАШТИРИШ

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурӯҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурӯҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурӯҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурӯҳ	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гурӯҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

БАҲОЛАШ

1. Сизнингча, вақтнинг тез ўтгани яхшими ёки секин?
2. Вақт қачон тез ўтади-ю, қай пайт жуда ўтмай қолади?
3. “Вақт – топилмас неъмат” мавзусида эссе ёзинг.

ТҶРТЛИКЛАР

Ғанимат саналур, ҳар лаҳза, ҳар пайт,
Айтганингни қилгин, қилгусингни айт!
Ғўзаллик диёрин гражданисан,
Ёмонни йўқотиб, яхшини кўпайт!

* * *

Дўстлар, яхшиларни авайлаб сақланг!
«Салом» деган сўзнинг салмоғин оқланг!
Ўлганда юз соат йиғлаб тургандан
Уни тиригида бир соат йўқланг!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шеърдаги бош ғояни аниқланг.

ТУШУНИШ

Саломнинг қандай салмоғи бўлиши мумкин, қандай ўйлайсиз?

ҚЎЛЛАШ

Тўртликлар маъносини очувчи мақоллар топинг.

Масалан: Борига шукур, йўғига қаноат...

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“**Инсерт**” усули орқали тўртликлар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“ V ” – биламан	
“ + ” – билмайман	
“ - ” – янги ахборот	
“ ? ” – тушунмадим	

УМУМЛАШТИРИШ

Дунёда нималар яна ғаниматлигини “**Ассоциация**” усули асосида тўплаштинг.

БАҲОЛАШ

Тўртликларни ифодали ёд олиш мусобақасини ўтказинг. Диктофон орқали қайта эшиттириб, бир-бирингизни баҳолашга унданг.

Донолар бисотидан

*Яхшилик ва ёмонлик... Ўз фурсатида
қилинмаган яхшилик – ёмонликка йўл
очиши мумкин.*

Ўткир Ҳошимов

ЎТКИР ҲОШИМОВ (1941–2013)

Замонавий ўзбек насрининг тараққиётига катта ҳисса қўшган истеъдодли ёзувчи Ўткир Ҳошимов 1941 йил 5 августда Тошкент шаҳрида ишчи оиласида туғилди. У ўрта мактабни олтин медаль билан битиргач, 1959–1964 йилларда Тошкент Давлат университетининг филология факультети журналистика бўлимида ўқиди. Олий маълумот олгач, Ў. Ҳошимов аввал «Тошкент ҳақиқати», «Совет Ўзбекистони» газеталарида ишлади. 1966 йилдан «Тошкент оқшоми» газетаси таҳририятида бўлим мудури, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида бош муҳаррир ўринбосари вазифаларида ишлади. Узоқ йиллар «Шарқ юлдузи» журналининг бош муҳаррири бўлди.

Ўткир Ҳошимов ўз ижодини шеър ва очерклар ёзишдан бошлади. Унинг дастлабки китоблари ҳали талаба эканидаёқ босилиб чиқди. Очерклар тўпламидан иборат биринчи китоби 1962 йилда «Пўлат чавандоз» номи билан нашр этилди. Сўнгра «Чўл ҳавоси» (1963), «Одамлар нима деркин», «Шамол эсаверди», «Баҳор қайтмайди» (1970), «Қалбингга қулоқ сол» (1973), «Узун кечалар» (1975), «Нимадир бўлди» (1976), «Қуёш тарозиси» (1980), «Дунёнинг ишлари» (1982) каби ҳикоя ва қиссалар тўпламлари ҳамда «Нур борки, соя бор» (1979), «Икки эшик ораси» (1986), «Тушда кечган умрлар» (1993) романлари босилиб чиқди. 1974 йилда «Бировнинг ташвиши» драмаси сахналаштирилди.

Ўткир Ҳошимов Э. Хемингуэй, К. Симонов, А. Куприн, О. Бергголд сингари ёзувчиларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилган. Ўз навбатида, адибнинг бир қанча асарлари чет тилларга ўтирилган.

Ўткир Ҳошимов 1982 йилда «Дунёнинг ишлари» қиссаси учун Ойбек номидаги, 1986 йилда «Икки эшик ораси» романи учун Ҳамза номидаги республика

Давлат мукофотига сазовор бўлган. Адибга «Меҳнат шухрати» (1996), «Буюк хизматлари учун» (2001) орденлари, 1991 йилда Ўзбекистон халқ ёзувчиси унвони берилган.

2013 йил 24 май куни вафот этган.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Муҳокама қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

(ҲИКОЯ)

Шоикром айвон тўридаги сандал четида хомуш ўтирарди. Аллақачон баҳор келиб кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо бу тўғрида ҳеч ким ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай гаши келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи теккан қуроқ дастурхон ҳам, ҳозиргина гўжадан бўшаган сопол товоқ, банди куйган ёғоч қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун михга илиғлиқ лампочка хира нур таратади. Чироқ атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган қулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган қулупнайлар кўзга ташланиб қолади. Қаёқдандир шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнғоқ шохлари бир гувиллаб қўйди. Шоикром уйқу элта бошлаган кўзлари билан ўша томонга бир қараб қўйди-ю, тер ҳиди анқиб турган лўлаболишга бошини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоққа, банди куйган қошиққа кўзи тушиб, тагин гашланди. «Зиқна бўлмаё ўл! – деб ўйлади хотинини сўкиб. – Азалдан қурумсоқ эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди».

Ичкарида чақалоқ йиғлади. Бешикнинг ғичирлагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар биғиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди, шекилли, қўшилишиб йиғлашга тушди.

Шоикром силтаниб қадини ростлади.

– Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди.

– Овози ўчса кошкийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга!

«Қамбағалнинг эккани унмайди, боласи кўпаяди ўзи, – деб ўйлади Шоикром ижирғаниб. – Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди».

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида монтер етишмасмиди, ё ўзи яхши ишлармиди, ҳар қалай, уни олиб қолишди. Шоикром урушнинг бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замона ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса... кетма-кет учта қиз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоқлаб кетган бўлсаям, эрта-индин Гитлернинг тўнғиз қўпиши кўриниб қолган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига кўланка ташлаб турибди. Ҳали у қўшниникида аза очилади, ҳали бу қўшниникида.

Ҳовли этагидаги пастак эшик ғийқиллади. Шоикром кафти билан кўзини чироқдан пана қилиб қаради-ю, шу томонга келаётган онасини кўрди. У уйлангандан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки пахса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиқлиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқавергандан кейин Умри хола рўзгоринг бошқа бўлса, ўзингга қайишасан, деб уларнинг қозонини бошқа қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонеъмат билан нариги ҳовлида қолди. Ранги униққан чит кўйлак устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалоқ мусулмон ғиштдан ясалган зинадан айвонга кўтарилди.

– Ҳали ухламовмидинг? – деди у зинадан энкайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмолини қайта ўраб.

– Кўрмайсизми, чақалоқ тинчитмаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

– Бола бўлгандан кейин йиғлайди-да, – деди Умри хола юпатувчи товушда. – Ётавер, болам. – У яна ўша унсиз одимлар билан ичкари уйга кириб кетди.

Қайнона-келин бир бало қилиб, болаларни тинчителишди. Кейин икковлари бошлашиб чиқишди. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зоғора нон келтириб дастурхон устига қўйди.

– Чой ўлиб қопти, – деди у зоғора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарак¹ кўрпачага ўтирди.

– Ол ўзинг ҳам, – деди у томирлари бўртиб чиққан қўллари билан сочилган увоқларни йиғиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоқлари тарс-тарс ёрилиб кетганини энди пайқади. Илгари ҳам шунақамиди, йўқмиди, эслай олмади.

– Овқатингдан қолдимми? – деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб.

Хадичанинг узунчоқ сарғиш юзи қизарди. Айбдордек маҳзун товушда узр сўради.

– Қолмовди-я.

Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапирётганини сизди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...

¹ Шапарак кўрпача – қавилмаган кўрпача.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шоикром аҳволининг хомушлиги сабабини изоҳланг.

ТУШУНИШ

Асарда қайси давр тасвирланган? Гитлернинг сояси тинч аҳолига қандай кўланка ташлаб турибди?

ҚЎЛАШ

Қуйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг.

Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қаршилантириш	
Жонлантириш	

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапирётганини сизди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...” жумлалари ҳақида фикр-мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Кластер” усули асосида Умри холага хос хусусиятларни тўпланг.

БАҲОЛАШ

Хадичага қандай маслаҳатлар берган бўлардингиз?

– **И** ўқ, болам, овқат керакмас, – деди Умри хола шошилиб. – Хаёл суриб ётиб уйқум ўчиб кетди... – У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин қўшиб қўйди. – Пайшанба куни Комил тайибнинг уйига борувдим. Ҳар куни наҳорга бир косадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетади, деди.

– Ҳозир қўй сути қатта, – деди Хадича. – Сигир сути отликқа йўғу... Шу пайтда сигиримиз туққан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида дераза остида пастак шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ҳовлида туриб ўн кундан буён ҳолини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиниқ келди. Шонемат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлаганида уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётиб бирров кириб, укасидан ҳол сўраган эди. Ўшанда Шонематнинг қоқ суяк бўлиб қолганини, катта-катта кўзлари нимагадир чуқур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

«Яқинда ўлади, – деб ўйлади у онасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, барибир ўлади».

– Тузукми? – деди у ҳаммаси учун ўзи айбдордай қовоғини солиб.

– Шукур, – Умри хола қулт этиб ютинди. – Ҳозир ухлади. – Онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода гапирганини Шоикром тушунди.

– Эрталаб хабар оламан, – деди у онаси ўрнидан турганда.

– Сендан нега гина қиларкан, болам, – деди Умри хола айвон лабида тўхтаб. – Кўриб турибди-ку. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам. – Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, Умри хола оёғининг учи билан тўғрилайман, деб, анча овора бўлди. Кейин зиналардан энкайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча, ҳовли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

– Падарига лаънат шундай турмушнинг! – деди Шоикром бўғилиб. Кейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқирди. – Сениям падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сигирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтирсанг.

– Нега менга ўдағайлайсиз? – Хадича товоқни қошиққа уриб, йиғламсиради. – Нима, меням Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари сменда бўлсангиз. Мен учта жўжа билан жонимни ҳовучлаб ўтирганим етмайдими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғичирлатди.

Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқигандан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг туғай деб турган сигирини ўғирлаб кетишди.

Ўша кеча Шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала қуйиб чиқди. Шоикром тонг сахарда бир нимани сезгандай кўнгли ғаш тортиб, уйига қайтди. Келса хотини, онаси, болалари дод солиб ўтиришибди. Хадича оғир оёқ эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб, билолмай қолибди. Эрталаб турса, кўча эшиги ланг очик, ёнғоққа боғлоғлиқ сигир йўқ.

«Рост-да, – деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан, – бир ҳовуч қулупнайга бир товоқ жўхори беради. Тансиқ нарса... Хадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...»

Бултур хотини шу қулупнай туфайли онасини қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ҳовуч қулупнай олган экан, Хадича болаларга нон пули бўлар деб эканмиз, норасидаларнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйи келини билан юзкўрмас бўлиб юрганини эслади-да, яна шу гап хаёлига келди. «Хадича анойи эмас, қурумсоқ...»

У айланиб ёнғоқ тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам ўша томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупроқ тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан биров мўралаб тургандай бўлди. Ёнғоқ шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тупроғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига қайтди.

Хадича аллақачон уйга кириб кетибди. У чироқни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги ғулғула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидаги сўритокдан фарқ пи-шиб ётган узумларни ўғирлаб кетишганини эслади. Шамол борган сари авжига чиқар, ҳовлида ёнғоқ барглари шовуллаб, шохлари шубҳали ғичирлар, аллаким шип-шип қадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шонёнматни урушга олишмагани сабаби нимада деб ўйлайсиз?

ТУШУНИШ

Қуйидаги гапнинг маъносини тушунтиринг.

“Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқигандан буён ёмон кўпайди”.

ҚЎЛЛАШ

“Елпигич” усули ёрдамида очиқ саволлар тузинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шоикромнинг турмушининг оғирлигига ким ёки нима сабабчи деб ўйлайсиз?

УМУМЛАШТИРИШ

“Инсерт” усули орқали асар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“-“ – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

БАҲОЛАШ

“Уруш, номинг ўчсин дунёда!” мавзусида эссе ёзинг.

Хадича рост айтади. Ўзи кечалари сменада бўлса, хотини учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг оттирса, ўғрига ўлжанинг катта-кичиги борми? Қўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи йўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пичоқлаб ташласа. У ёқдан онаси чиқса, унияма пичоқласа... «Виждонсизлар! Одамларнинг бошига кулфат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни қириш керак».

Бирдан хаёлига келган фикрдан унинг вужуди титраб кетди. Қора кунлар учун, не умидлар билан тишида тишлаб юрган ғунажинини ўғирлагани учун, ўлим тўшагида ётган укасини охириги насибасидан махрум қилгани учун, нон пули бўлар деб етиштирган мевасидан жудо қилаётгани учун шундоқ қасос олсинки, ўша худо беҳабарлардан.

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чироқни ёқиб, отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўкирар, осмоннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чақмоқ ярақлаб, ёнғоқ шохлари шубҳали ғийқиллар, аммо энди булар уни қўрқитолмас эди. У ёнбошидаги ошхонага кирди-ю, чўнтагидан гугурт олиб чақди. Титроқ қўллари билан қорайиб кетган девордаги михга илиғлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир вақтлар урушдан олдин у бу симларни базмларга олиб борар, одамларнинг ҳовлисини машғаладай ёритиб берарди. Эндиям яхшиликка хизмат қилсин!

«Менга деса отиб юбормайдими! – деб ўйлади у айвон лабига чўққайиб ўтирганча усти ёпиқ симни очиқ симга илдам уларкан. – Ҳарна битта ҳаромхўрни ўлдирганим. Биттаси ўлса, бошқалари адабини ейди».

У чаққон ҳаракат қиларкан, аъзойи бадани терлаб кетган, аммо буни ўзи пайқамас, фақат бир сўзни такрорларди: «Менга деса отиб юбормайдими!»

«Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, – деб ўйлади Шоикром ўкиниб. – Қани ўшалар қўлимга тушса, чопиб ташлардим».

Шундоқ деди-ю, эгаси минг пойласин, ўғри – бир. Мана, бундан икки ойча илгари Илҳом самоварчининг хотинини пичоқлаб кетишди. Бечоранинг битта-ю, битта эчкиси бор экан. Ҳовлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чойхонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганми, хуллас, етиб келган қўни-қўшнилар қора қонга беланиб ётганини кўришибди.

– Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, – деди Хадича кўрпани қоқиб танча четига соларкан. – Қулупнай қизармасдан битта қўймай териб кетишяпти.

– Ваҳима қилма! – деди Шоикром қовоғини уйиб. Болалар териб егандир. Ўғри қулупнайга келадими?

– Оғзига бир дона олган бўлса, буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ҳовучини обчиқиб сотса, бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётибди?!

– Ваҳима қилма! – деди Шоикром яна ғўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг юраги сесканиб кетганини пайқади. Кўнглида пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ҳовлига тушди. Секин юриб қулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чироқ нурида ялтираб, шамолда жимирлар, маржондай теришиб ранг олган қулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

У симнинг очик қисмини қулупнай пушталари устига улоқтирди. Сим илондай биланглаб пушта устига тушди. Ёпиқ қисмини айвон этагидан олиб ўтди-да, бир учини устундаги илгакка тиқиб кўйди. Кейин бирдан болалари кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган хаёл миясига урилди-ю, уйга кирди. Хадича ётган жойида уйқусираб бошини кўтарди.

– Ҳа?

– Ҳовлига чиқма, болалар ҳам чиқмасин, ўлади! – деди Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича ҳеч нимага тушунмади шекилли, «хўп» деди-ю, бошини ёстикқа ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошлади. Шоикром айвон чироғини ўчириб яна уйга кирди. Ҳар эҳтимолга қарши шундоқ эшик тагига, наматга кўндаланг ётиб олди.

«Менга деса отиб ташламайдими?» – деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негадир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шоненъмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром ҳар куни уни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтирарди. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди. Ўшанда Шоненъмат йиғламаган, аммо ичкиб касал бўлиб қолган эди. Энди бўлса беш кунлиги қолдими йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди.

Шоикром ухладими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими, ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд қулоғига кирдими, англай олмай қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чироғини ёқиши билан қулупнай пуштасида мук тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартта илгакдан юлиб олиб, ҳовлига отилди. «Бошқалари қочди» деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. Пушталар устида сакраб-сакраб юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин букланиб ётган одамдан уч қадам берирокда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол ғувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чиқди:

– Ой-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-элас ҳис қилиб ўзини ерга отди. Титроқ қўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига муштлай кетди.

– Ойи! Ойижон!

Умри хола бир қўли билан униққан чит кўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ҳовуч пишган-пишмаган аралаш қулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди. Шоикром

унинг қулупнай қизили юққан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли ариқ ичида, унинг калиши ётар, чамаси, сим оёғига текканида юлқиб олмоқчи бўлгану, қўлига ўралашиб йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг қучоғига отди.

– Ойижон, очинг кўзингизни! – деди у гезариб кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, қизчалари йиғлаётганини пайқади. Бошини кўтариши билан марза четида ўтирган Шонеъматга кўзи тушди. Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан, қандайдир куч топиб, эмаклаб чиққан, кўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

– Нима қилиб қўйдим, укам! – деди Шоикром яна балчиққа беланган кафти билан юзини чангаллаб. Кейин яна онасини кўтаришга уринар, аммо онасининг икки букланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

– Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, – деди Шонеъмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титроқ товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

– Заҳар ичсам бўлмасмиди, – деди Шонеъмат яна ўша оҳангда. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди. – Кечаям айтувдим, кўнмадилар. Қулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

* * *

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди.

– Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Шоикромни қотиллик сари нима етаклади?

ТУШУНИШ

Ҳикоя қаҳрамони нега кўп ўйланади?

ҚўЛЛАШ

Ўғрини қўлга тушириш учун бошқа чора топса бўлармиди?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Шоикром қотил” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.

<i>Шоикром қотил</i>	
<i>Ҳа</i>	<i>Йўқ</i>

УМУМЛАШТИРИШ

Она тимсолига хос хусусиятларни “Ассоциация” стратегияси асосида тўплаштинг.

БАХОЛАШ

“Ким ҳақу, ким ноҳақ” мавзусида асар мазмунига таяниб, эссе ёзинг.

Ўқиймиз

АЛИШЕР НАВОИЙ (1441–1501)

Буюк мутафаккир шоир, олим ва давлат арбоби Алишер Навоий 1441 йил 9 февралда (Ҳижрий 844 йил рамазон ойининг ўн еттинчисида) Ҳиротнинг Боғи Давлатхона аталмиш жойида хизматчи оиласида дунёга келди. Алишернинг ота томонидан бобоси Амир Темурнинг ўғли Умаршайх билан эмикдош¹ бўлиб, Бойқаро Мирзо ҳукмдорлиги даврида Қандаҳорда амир бўлган. Мана шунга асосланиб айтиш мумкинки, Алишернинг ота-боболари ҳамisha теурийлар саройида эътиборли кишилар бўлганлар.

Алишер болалигиданоқ ўткир зеҳнли, билимга чанқоқлиги ва шеъриятга меҳр қўйганлиги билан тенгдошлари орасида алоҳида ажралиб турган. У тўрт-беш ёшлариданоқ Қосим Анворнинг ғазалларини, Шайх Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон», Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» каби асарларини берилиб ўқиган.

Алишердаги улкан истеъдод ва шеъриятга бўлган тенгсиз муҳаббатни кўрган отаси Ғиёсиддин Кичкина, тоғалари – ўз даврининг таниқли шоирлари: Мир Саид Қобулий ва Муҳаммад Али Ғарибийлар унинг тарбиясига алоҳида аҳамият берадилар. Ўн икки ёшида отасидан етим қолган Алишер Хуросон подшоҳи Абулқосим Бобур саройига келади. Абулқосим Алишерга ота-боболарининг ҳурмати туфайли яхши муносабатда бўлади ва унинг билим олиши учун зарур шароит яратиб беради.

1456 йилда Абулқосим Бобур ўз пойтахтини Хуросондан Машҳадга кўчиради. Алишер ҳам дўсти Ҳусайн Бойқаро билан бирга Машҳадга боради. 1457 йилнинг баҳорида Абулқосим Бобур вафот этади. Шундан сўнг, мамлакатда тож-тахт учун кураш бошланади. Ҳусайн Бойқаро ҳам шу курашларга қўшилиб кетади. Алишер Навоий эса моддий ва маънавий қийинчиликларга қарамай, Машҳаддаги мадрасада ўз билимини ошириш, шеърият сирларини чуқурроқ ўрганиш билан шуғулланади.

¹ Ота-оналари бошқа, лекин бир аёлни эмиб катта бўлган болалар.

Ҳомийсиз қолган ва султон Абусаид Мирзонинг зуғумига учраган Алишер 1466 йилда Хуросондан Самарқандга кетади. Самарқанд бу даврда Ҳиротдан кейинги иккинчи йирик илмий-маданий марказ эди. Алишер Самарқандда дастлаб фақирона ҳаёт кечирди. Лекин шеърӣ истеъдоди туфайли Алишер тез орада Самарқандда катта обрӯга эга бўлган Аҳмад Хожибекнинг диққатини ўзига тортди. У Алишерга ҳам моддий, ҳам маънавий кўмак бериб турди.

1469 йилда Ҳирот тахтини Ҳусайн Бойқаро эгаллайди ва махсус нома билан Алишерни Ҳиротга чақиртириб олади. У саройда хизмат қилиш билан бирга она тили – туркийда кўплаб бадий ва илмий асарлар яратди. Туркий миллатнинг пушти паноҳи, миллий адабиётимизни дунё миқёсига олиб чиққан адиб, тилимизнинг имкониятлари чексиз эканлигини куйлаган ва амалда кўрсатган шоир кўплаб ёшу кекса ижодкорларга ҳомийлик қилди. У сўзнинг қудратини аъло даражада биларди ва ундан тўлиқ фойдалана олиш қудратига эга ижодкор эди.

Улуғ шоир ва олим, йирик жамоат арбоби Алишер Навоӣ 1501 йил 3 январда оғир хасталикдан вафот этди.

*Видеолавҳа томоша
қиламиз*

Муҳокама қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Донолар бисотидан

*Сўз гуҳарига эрур онча шараф,
Ким бўла олмас анга гавҳар садаф.
Тўрт садаф гавҳарининг дуржи ул,
Етти фалак ахтарининг буржи ул.*

Алишер Навоий

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ўзбек халқининг улуғ маърифатпарвари, “Хамса”, «Ҳайрат ул-аброр» достони, сўзнинг аҳамияти, ҳикоят, ростгўйлик, ёлғончилик.

Матнолди топшириқлар

1. Юксак маънавиятнинг биринчи шарти нима? Фикрингизни изоҳланг.
2. Алишер Навоий илм, маърифат ҳақида қандай фикрларни олға суради?

Тақдимот

“Ҳайрат ул-аброр” достонининг ёзилиши ҳақида қўшимча манбалардан фойдаланган ҳолда маълумот тўплаб, тақдимот тайёрланг.

ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР (Достондан парча)

ЎНИНЧИ МАҚОЛАТ ШЕР БИЛАН ДУРРОЖ

Дуррожнинг ёлгонни чин ўрнига айтуридин ҳодиса домига тушғонида, чин сўзни шер ёлгон соғиниб, фарёдига этмағони ва ани бало домидин халос этмағони (Дуррож (қирғовул)нинг чин гапириш ўрнига ёлгон гапириб, бир англашилмовчилик тузоғига илингани, чин сўзни шер ёлгон деб ўйлаб, овозини эшитиб, етиб келмағани ва уни бало тузоғидан халос этмағани)

Бор эди бир бешада бир тунд шер,
Ваҳшат аро кўк асадидек далир.

Чун бўлур эрди болалаб завқнок,
Мўр боласин қилур эрди ҳалок.

Тишлабон ул мояи пайвандини,
Оғзида асрар эди фарзандини.

Бор эди дурроже ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада.

Шерки тишлаб боласин дам-бадам,
Бешада ҳар ён қўяр эрди қадам.

Етгач анинг боши уза ногаҳон.
Фир эта учса эди ул нотавон,

Ваҳм ила сесканмак ўлуб шер иши,
Ўлтурур эрди боласиға тиши.

Тиш била айлаб боласи ёрасин,
Ёра этиб ўз жигари порасин.

Дойим анга бу ғам аро ғам эди,
Ғам неки, мотам уза мотам эди.

*Донолар
бисотидан*

*Сўзда Навоий,
не десанг чин дегил,
Рост наво нағмага таҳсин дегил.
Алишер Навоий*

Кўнгли бу ишдин бўлуб озорлиқ,
Бошлади дуррож била ёрлиқ.

Дедики мендин санга йўқ қасду кийн,
Эмин ўлу бил мени доғи амин.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл.

Мен доғи лаҳнинг эшитиб шод ўлай,
Нағманг ила қайғудин озод ўлай.

Шарт буким етса газанде санга
Солса фалак ҳиласи банде санга,

Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этай,
Хасмни бир панжа била паст этай.

Кўргузуб ихлос ишида ихтисос,
Сени адув домидин айлай халос.

Шер кўп афсун била чун қилди жаҳд.
Сидқ ила дуррож доғи қилди аҳд.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,
Ким ҳасад элтур эди андин сипеҳр.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далир,

Бошиға парвоз ила гардиш намой,
Уйлаки султон боши узра ҳумой.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини,

Дер эди, ёлғон демаким шум эрур,
Кизб туз эл оллида мазмум эрур.

Панд эшитмас эди дуррожи маст,
Кизбдин этмас эди афғонни паст.

Бир кун анинг қасдиға бир сайдгар,
Ҳодиса домин ёйиб эрди магар.

Донолар бисотидан

*Гар худ эрур ханжари пўлод тил,
Суфтидаги инжулари сўзни бил.
Тил бу чаманнинг варақи лоласи,
Сўз дураридин бўлубон жоласи.
Сўздин ўлукнинг танида руҳи пок,
Руҳ доғи тан аро сўздин ҳалок...*

Алишер Навоий

Дона била сув сари қилғоч хиром,
Тортти сайёд анинг устига дом.

Қичқирибон дом аро ул мубтало,
Неча деди, тот мени туттило.

Шер қулоғиға етиб ул мақол,
Савтини дойимғидек этти хаёл,

Кўп эшитиб эрди бу ёлғонини,
Уйла гумон этти чин афғонини.

Ҳар нечаким рост фиғон айлади,
Сидқини ҳам кизб гумон айлади.

Махласиға айламади илтифот,
Токи анга мунқатиъ ўлди ҳаёт.

Ҳар кишиким ростни бехост дер,
Айтса ёлғон доғи эл рост дер.

Сўзда, Навоий, не десанг, чин дегил,
Рост наво нағмаға таҳсин дегил.

Соқий, олиб кел қадаҳи дилпазир,
Айла мени журъасидин шергир.

Базмнинг асбобини қилғил насақ,
Ҳозир этиб сиху кабобу табақ.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Асар мазмунини ўзлаштириш учун “*Жигсо*” усулидан фойдаланинг.
2. Достон қандай жанрда ёзилган? Мазкур жанр ҳақида маълумот тўпланг.

ТУШУНИШ

1. Мақолда Шернинг боласига бўлган меҳри акс этган мисраларни топинг ва уларни шарҳланг.
2. Берилган асардан шеърый ижодда шаклнинг беқиёс ўрни ҳақида билдирилган мисраларни топинг ва изоҳланг.

ҚўЛЛАШ

1. Асар мазмунига доир қандай мақолларни биласиз? Уларни иш дафтарингизга ёзиб олинг.
2. Мақолатдан нотаниш сўзларни топиб, устозингиз ёрдамида изоҳли луғат тузинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. Асарда қандай тасвирий воситалар ишлатилганига эътибор бериб, жадвални тўлдириг.

Тасвирий восита	Далиллар
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Муболага</i>	

2. «Шер ва Дуррож» мақолатида таълим-тарбияга доир қимматли фикр-мулоҳазалар баён қилиниши билан бирга такаббур ва одобсиз кишиларнинг қораланганлигини тушунтириб беринг. ФСМУ стратегиясини қўллаб, иш дафтарингизга жадвални тўлдириб ёзинг.

Ф	<i>Фикрингизни баён этинг</i>	
С	<i>Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг</i>	
М	<i>Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг</i>	
У	<i>Фикрингизни умумлаштиринг</i>	

УМУМЛАШТИРИШ

“*Дебат*”. Синфни икки гуруҳга бўлиб, Шер билан Дуррож хатти-ҳаракатини муҳокама қилиб баҳс уюштиринг.

БАҲОЛАШ

“Навоий ва замонамиз” мавзусида эссе ёзинг.

РУБОЙЛАР

Ғурбатда¹ ғариб² шодмон³ бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу⁴ меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш.

* * *

Зоҳид⁵, санга ҳуру⁶, манга жонона керак,
Жаннат санга бўлсун, манга – майхона керак.
Майхона аро соқи-ю⁷ паймона⁸ керак,
Паймона неча бўлса тўла, ёна⁹ керак.

* * *

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак ондин ортиқ бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

* * *

«Жон»имдаги «жим» ики долингга¹⁰ фидо,
Андин сўнг «алиф» тоза ниҳолингга¹¹ фидо,
«Нун»и доғи анбари¹² ҳилолингга¹³ фидо,
Қолган ики нуқта икки ҳолингга фидо.

¹ Ғурбат – ғариблик, кимсасизлик, ватандан йироқда қолиш, мусофирлик.

² Ғариб – мусофир, кимсасиз.

³ Шодмон – шод, хурсанд.

⁴ Шафиқ – шафқатли, марҳаматли.

⁵ Зоҳид – тарки дунё қилган, дунё ишларидан қўл тортган киши.

⁶ Ҳур – 1. Жаннат қизлари. 2. Қуёш.

⁷ Соқий – соқий, май қуювчи.

⁸ Паймона – жом, қадаҳ.

⁹ Ёна – яна, тагин, бошқа.

¹⁰ Дол – 1. Ҳарф номи. 2. Зулф, гажак.

¹¹ Тоза ниҳол – янги кўчат, бу ерда ёрнинг кўркам қомати кўзда тутилмоқда.

¹² Анбар – хушбўй мушк, атир нави.

¹³ Ҳилол – янги ой, бу ўринда эгилган қош.

* * *

Ўлсам, ясаманг мунда мазоримни менинг,
Юклар элитинг жисми фигуримни¹ менинг.
Ўтру² чиқориб аҳлу диёримни³ менинг,
Кўйида⁴ қўюнг тани низоримни менинг.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Рубойларнинг мавзу доирасини аниқланг.

<i>Рубойлар</i>	<i>Мавзуси</i>	<i>Ҳояси</i>
1-рубой		
2-рубой		

ТУШУНИШ

Берилган рубойларда Навоийнинг тасвир маҳорати, сўз қўллаш санъати нечоғлик намоён бўлганлигини изоҳланг.

ҚЎЛЛАШ

- Ушбу шеърларда қайси сўзлар ўз маъносида эмас, кўчма маънода ишлатилган?
- Эски ёзувда «жон» сўзини битинг, билмасангиз, ўқитувчингиз ёрдамида ёзинг.
Сўнг, суюкли ёрга инъом этилаётган ҳарфлар билан ёрнинг бу инъомларга сазовор кўрилатган мучалари ўртасидаги ўхшашликка эътибор қилинг.
- Хоҳлаган учта рубойини ёдланг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Рубойларда шеърий санъатларни топинг. Жадвални тўлдилинг.

<i>Шеърий санъатлар</i>	<i>Далил мисралар</i>	<i>Шарҳи</i>
<i>Ташиҳис</i>		
<i>Талмиҳ</i>		
<i>Муболаға</i>		

¹ Фигор – жароҳатли, ярали.

² Ўтру чиқориб – қарши чиқариб, пешвоз чиқариб.

³ Аҳлу диёр – юртдош, яқин кишилар.

⁴ Кўй – 1. Кўча, йўл. 2. Қишлоқ, маҳалла. Рубойида «ўз жойим» маъносида.

УМУМЛАШТИРИШ

Ҳар бир рубоий тимсолларини аниқлаб, уларнинг асл маъносини топинг.

БАҲОЛАШ

“БББ” усулини қўллаб дарсда олган билимларингизни баҳолашг.

Бу фойдали!

РУБОУЙ ҲАҚИДА

Алишер Навоий туркий шеъриятнинг деярли барча жанрларида ижод қилган. Жумладан, унинг сеҳрли қалами кўплаб рубоийларни ҳам битган. Рубоий шоирнинг камолот даражасини кўрсатувчи шеърий турлардан саналади. Рубоий арабча сўз бўлиб «тўртта» маъносини ифодалайди. Биз ҳозиргина ўқиган рубоийлардан ва бу сўзнинг маъносидан маълум бўлдики, рубоий тўрт қаторли шеърий тур экан. Лекин бешинчи синфда ҳам айтилганидек, ҳар қандай тўртлик ҳам рубоий бўлавермайди. Эътибор қилган бўлсангиз, рубоийларнинг оҳанги ўзига хос бўлиб, осон куйга тушади. Чунки аруз вазнининг *хазаж* баҳридаги *ахраб* ва *ахрам* тармоқларида ёзилган теран маъноли оҳангдор тўртликларгина рубоий саналади.

Биласизки, мумтоз шеъриятнинг турлари бир-биридан, кўпинча, қофияланиш тарзига қараб фарқланади. Рубоийнинг қофияланиш шакли ҳам жуда ўзига хос. Кўпчилик рубоийларнинг биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралари (а-а-б-а) ўзаро қофияланган бўлади. Иккинчи бир тур рубоийлар ҳам борки, уларнинг тўрттала мисраси ҳам ўзаро уйқаш бўлади. Навоий ҳазратларининг биз ўрганган беш рубоийсидан учтасида ҳар тўрт мисранинг қофиядош бўлиб келганлигини кўриш мумкин. Бу хилдаги рубоийлар **таронаи рубоий** дейилади.

ҚИТЪАЛАР

Чун ғараз¹ сўздин эрур маъни анга,
 Ноқил² ўлса хоҳ хотун, хоҳ эр.
 Сўзчи ҳолин боқма, боқ сўз ҳолини,
 Кўрма, ким дер ани, кўргил, ким не дер.

* * *

Нокасу³ ножинс⁴ авлодин киши бўлсун дебон,
 Чекма меҳнатким, латиф⁵ ўлмас касофат⁶ олами
 Ким, кучук бирла хўтукка неча қилсанг тарбият,
 Ит бўлур, доғи эшак, бўлмаслар асло одами.

* * *

Кимки махлуқ⁷ хизматиға камар
 Чуст⁸ этар, яхшироқ ушалса бели.
 Қўл қовуштиргуча бу авлодур⁹
 Ки, анинг чиқса эғни¹⁰, синса али¹¹.
 Чун хушомад демакни бошласа, кош¹²
 Ким тутилса дами¹³, кесилса тили.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Сўзловчи ва тингловчи муносабатлари ҳақида ўз фикрингизни билдиринг.
2. Сизнингча, тингловчи суҳбатда нимага эътибор бергани афзал? Фикрингизни қитъа мисраларига таянган ҳолда далилланг.

¹ Ғараз – ният, мақсад.

² Ноқил – сўзловчи, нақл қилувчи.

³ Нокас – пасткаш, одамийлик сифатига эга бўлмаган кимса.

⁴ Ножинс – бетайин, пасткаш.

⁵ Латиф – мулойим, гўзал, келишган, юмшоқ.

⁶ Касофат – ифлос, дағал.

⁷ Махлуқ – яратилган, яралмиш, ҳайвонсифат одам.

⁸ Чуст – тез, чаққон, маҳкам.

⁹ Авлодур – тузук, яхши.

¹⁰ Эғн – елка, эғн.

¹¹ Али – қўли.

¹² Кош – кошки.

¹³ Дами – нафас.

ТУШУНИШ

Нима учун одамийлиги бўлмаган кимсаларга тарбия бериш бефойда? Мисрада қандай бадий тимсоллар ишлатилган?

ҚЎЛЛАШ

Берилган қитъаларнинг мисраларида буюк шоирнинг нозик кашфиётини топишга ҳаракат қилинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳда учинчи қитъани таҳлил қилинг. Берилган одам расмига унинг бели, елкаси, қўли, нафаси ва тили юзасидан билдирилган фикрларни ҳамда уларнинг ифодаланиш тарзини шеър матнига таяниб ўз сўзингиз билан ифодалаб ёзинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Хушомад, *мунофиқлик* сўзларининг “*Ассоциация*” усули бўйича мазмунини ёритинг.

БАҲОЛАШ

Асарда қандай шеър воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Шеър воситалари	Далиллар
...	

Бу фойдали!

ҚИТЪА ҲАҚИДА

Кўп асрлик туркий адабиётнинг кенг тарқалган шеърий жанрларидан бири қитъадир. «*Қитъа*» арабча сўз бўлиб, **парча**, **бўлак** маъноларини англатади. Қитъа мумтоз лирик шеърятнинг мустақил жанри бўлиб, хийла кенг тарқалган. Одатда, қитъанинг мавзу доираси ва ҳажми қатъий чегараланмаган. Бу шоирларга хилма-хил қитъалар яратиш имконини берган. Унинг ҳажми у қадар катта бўлмайди. *Қитъа камида икки байтдан иборат бўлади*. Қитъада *жуфт мисралар*: 2-4-6 ва ҳ.к. *қофияланиб*, тоқ мисралар очиқ қолади.

АБАЙ (1845–1904)

Абай Қўнанбаев қозоқ мумтоз адабиётининг асосчиларидан бири, буюк шоир ва маърифатпарвар. Шоирнинг асл исми Иброҳим бўлиб, Абай унинг тахаллусидир. Шоир 1845 йил 10 августда Қозоғистоннинг Еттисув вилояти Чингизтоғ (ҳозирги Абай) туманида чорвадор бой оиласида туғилди.

Шоирнинг ижоди ёшлик чоғларидан шеър ёзиш ва ўлан айтишдан бошланди. Абай ўзигача оғзаки куйлаб келинган ўланларни ёзма адабиётга олиб кирган шоирдир. Шоир ўланларни ёзма яратишдан ташқари уларга куй басталаб маҳорат билан куйлаган. У басталаган 17 та ўлан куйи ҳозиргача оқинлар томонидан севиб ижро этиляпти.

Абай – маърифатпарвар шоир. У ўз шеърларида тарқоқ қозоқ қабилаларини бирлашишга, ҳамжиҳатликка чақирди, илмли ва маърифатли бўлишга ундади.

Абайнинг «Шўрлик қозоғим», «Бой боласи билан камбағал боласи», «Илм ўрган», «Ўлан» каби шеърларида ҳам илғор миллатлардан ўрناق олиб қолақликдан чиқиш, чидам ва машаққат билан илм-фанни эгаллашга даъват яққол сезилиб туради. Унинг «Искандар», «Масъуд», «Азим ривояти» каби дostonлари ҳозиргача эл орасида машҳур. Абай ижодий меросининг салмоқли қисмини халқни илм-маърифатга, маданиятга даъват қилувчи «Нақлия сўзлар» мажмуаси ташкил этади. Ҳассос адиб ва шоир ушбу асарида инсон ҳаётида муҳим ўрин тутадиган ақл, илм-зиё, инсоф ва адолат, яхши хулқ, муомала маданияти, халқлар, элатларнинг аҳил, дўстона муносабатда бўлишлари ҳақида мулоҳаза юритади.

Буюк шоир 1904 йил 6 июлда вафот этган.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Муҳокама қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг. Ўз фикр-мулоҳазаларингиз ва таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Донолар бисотидан

*Мен ўланни ёзмайман эрмак учун,
Ўтган-кетган гапларни термак учун,
Юрагида ўти бор, тили ширин,
Авлодимга бир сабоқ бермак учун.*

Абай

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: маърифатпарвар шоир, “Нақлия сўзлар”, ўланлар, сезги, юрак, изтироб оҳанглари, шеър тили.

Ўқиймиз

* * *

Одамнинг қай бир кезлари
Кўнгилда ғубор босилса,
Тангрининг берган ҳислари
Кўк булутдан очилса.

Шилдираб равон келиши
Тошбулоқнинг сувиндай,
Қирлаган юрак ўз ичин
Туролмас аста ювинмай.

Тангрининг куни ярқираб,
Уйқудан кўнгил очар кўз.
Қувватли ўйдан бош қувраб¹,
Эркаланиб чиқар сўз.

Шунда шоир белин боғлаб,
Олди-ортига қарагай.
Дунёни ювиб, тарашга
Ўзни фикран чоғлагай.

Шунқордай қараб қиримга²
Мунгман зорни³ қўлга олар.

¹ Қувватли ўйдан бош қувраб – кучли ўйлардан бош чарчаб.

² Қиримга – узоққа маъносида.

³ Мунгман зорни – мунг билан зорни.

Ёвлашиб нодон зулмга
Тўлғонару хезланар.

Адолатман ақлга
Синатиб кўрган-билганин.
Етказар олис-яқинга
Уларнинг нелар деганин.

Аламли юрак, кескир қўл
Сиёҳи заҳар, аччиқ тил.
Не ёзиб кетса, бори шул
Ёқтирмасанг, ўзинг бил.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

1. Шеър мазмунини ифодаловчи 7 та таянч сўзни топинг ва уларни нима сабабдан танлаганингизни изоҳланг.

Муҳокама қиламиз

2. Асарда лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари тасвирланган мисраларни топиб, уларни шарҳланг.
3. Шеърга қандай ном бериш мумкин? Жавобингизни тушунтиринг.

Ёзамиз

Тақдимот

4. Асар мазмунини насрий баёнини ёзиб, тақдимот тайёрланг.
5. Шеърдан олган шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалаш учун “Беш дақиқали эссе” усулини қўлланг.

Тинглаймиз

6. Шеърни ёд олинг.

Ўқиймиз

Юрагим, нени сезасан,
Жон йўқми сендан бошқа?
Дунёни, кўнглим, кезасан,
Таянч йўқ-ку, қўй, тўхта!

Сезганингни сездириб,
Етолмадинг ўртоққа.
Тирик жондан бездириб,
Етаклайсан қаёққа?

Дўстни қайдан топарсан?
Кенгашарга одам йўқ.
Ҳар тарафга чопарсан,
Ёлғизликдан ёмон йўқ.

Дардинг айтсанг бировга
Ичинг эриб, эзилиб,
Уялмас ҳақ сўрардан
Бермасанг, турар без бўлиб.

Ҳақин бериб тинглатган
Сўз кўкайга¹ қўнарми?
Қулоғин сотган имонсиз
Ўнгдирарми, ўнгарми?

Куясан юрак, куясан,
Куйганингда не фойда?
Дунёда нени суясан,
Умр ўтди, дўст қайда?

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Якка тартибда ишлаймиз

1. Сизнингча, шеър кимга бағишланган? Қайси мисраларда сизнинг фикрингизнинг далили яққол намоён этилган?

¹ Кўкайга – кўнгилга.

Муҳокама қиламиз

1. Шеърда қандай ҳис-туйғу устуворлик қилган? Бунинг сабабини муҳокама қилинг.
2. Асарда қандай сўроқ гаплар берилган? Уларнинг жавобини топишга ҳаракат қилинг. Қайси савол сизни кўпроқ ўйланишга мажбур қилди?

Ёзамиз

3. Асарда қандай бадиий тасвир воситалари ишлатилган? Далиллар келтириб, иш дафтарингизга ёзиб олинг.

Тақдимот

4. Шеърни “Қарорлар шажараси” усули асосида таҳлил қилинг. Жадвални тўлдириб, тақдимот тайёрланг.

Умумий муаммо					
1-қарор варианты		2-қарор варианты		3-қарор варианты	
<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>	<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>	<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>
Қарор:					

5. Шеърни ёд олинг.

Ўқиймиз

Юрагим менинг қирқ ямоқ,
 Хиёнатчил дунёдан.
 Қандай қолсин омон-соғ
 Зарба еса ҳар недан?

Бири ўлди, бири – ёв,
 Қимни суйса бу юрак.
 Кими – қочқин, кими – дов,
 Суянарга йўқ тиргак.

Кексалик келди тақалиб,
 Унга асло чора йўқ.

Ёшлик-чи, юрар ирғалиб,
Бундан бизга фойда йўқ.

Юраги қон мунгли зот,
Қайрилиб боқ мен томон.
Ғамга ботган кўнгилнинг
Сифатини эт баён.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Муҳокама қиламиз

1. Асарнинг мазмуни ва ифода тарзига эътибор беринг. Шеър тили ҳақида қандай фикрдасиз?
2. Шеърнинг асосий ғояси қайси мисрада аниқ ўз ифодасини топган?

Ёзамиз

3. Асардан рамзий тимсолларни топиб, иш дафтарингизга ёзиб олинг ҳамда уларнинг маъносини тушунтиринг.

Муҳокама қиламиз

4. Асарда ишлатилган тасвирий воситаларга эътибор бериб, уларни муҳокама қилинг.
5. “Синквейн” усули асосида шеърга ўз жавобингизни ёзинг.

Тинглаймиз

6. Шеърни ёд олинг.

МУҲАММАД ШАРИФ ГУЛХАНИЙ (XVI аср охири – XVII аср бошлари)

Муҳаммад Шариф Гулханий XVI асрнинг охири ва XVII асрнинг биринчи ярмида Қўқон хонлигида яшаб ижод этган санъаткор шоир ва моҳир масалчидир. Гулханий яратган асарларда энг яхши инсоний фазилатлар улуғланади, уларда шоирнинг шикоят ва норозилиги ҳам кўзга ташланиб туради. Бу асарлар Гулханийнинг инсон кечинмаларини жозибали, гоят таъсирчан тарзда бадий ифодалаш маҳоратини эгаллаган ўткир шоир бўлганидан далолат беради.

Гулханий фаолиятидаги энг муҳим фазилат шундан иборатки, у ўз даврининг фольклоршуноси сифатида ўзбек халқининг беқиёс донишмандлиги акс этган масаллар, мақолларни тўплаб, машҳур «Зарбулмасал» асарини яратди. Гулханий «Зарбулмасал»ни яратишда мақол, матал, нақл ва халқ оғзаки ижодининг тўрт юзга яқин бошқа намуналаридан маҳорат билан фойдаланди. Шунингдек, атрофлича билимдон ижодкор сифатида у ҳиндларнинг буюк фольклор асари «Калила ва Димна» тажрибасидан, Муслиҳиддин Саъдий, Алишер Навоий каби улуғ ва мўътабар адибларнинг асарларидан ҳам ўрнида фойдаланди.

«Зарбулмасал» – ҳайвонлар ҳақидаги қизиқарли воқеаларга бой асар. Лекин сиз воқеаларнинг паррандалар тўғрисида эканлигига алданиб қолманг. У, аслида, одамлар ҳақидадир. Шоир қуш ҳақидами, туя ҳақидами, чаён ёки тошбақа ҳақидами ёзмасин, ҳаминша одамни кўз олдига келтириб қалам сурган. Демак, одамга алоқаси йўқдай бўлиб турган бу асар, аслида, биз ҳақимизда экан. Ўзимиз ҳақимиздаги асарни ўқимасдан бўладими?

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: масал, асосчи, “Зарбулмасал”, мажозий тимсоллар, мақол ва маталлар, қушлар, тарбиявий аҳамияти.

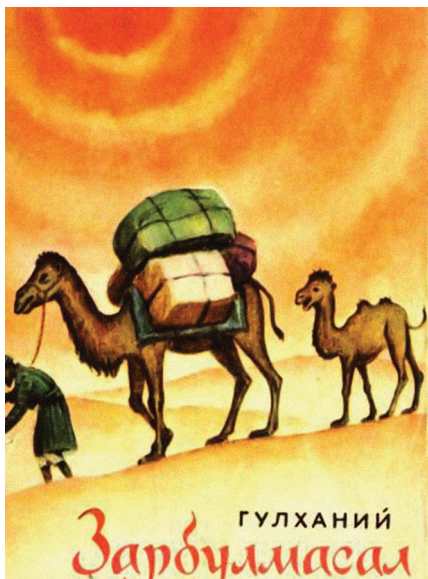
Матнолди топшириқлар

1. “Зарбулмасал” атамасининг маъносини тушунтиринг.
2. Гулханий мазкур асарни нима учун ёзди деб ўйлайсиз? Фикрингизни изоҳланг.
3. Мажозий тимсол деганда нимани тушунасиз?

Ўқиймиз

ЗАРБУЛМАСАЛ

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Фарғона иқлимида Кайқубод отлиғ подшодин қолган бир эски шахристон бор эди. Анда бир Бойўғли деган ватан тутмиш эрди. Аммо анинг ҳавоси хуш ва боди дилкаш¹. Сабза раёҳин², анвойи гуллар, чечаклар касратидин³ қўрғонға қўнғон чоғда товусларнинг парларидек турланиб, мунаққаш⁴ кўринур эрди ва анинг ёнида бир ёғочлик⁵ ерда Япалоққуш маскани – ота-бобосидан қолғон жойи бор эрди. Аммо Бойўғлининг бир қизи бор эрдик, меҳри ховарий юзига банда эрди.

Оразидин шамсу қамардир хижил,
Сўзларидин шахду шакар мунфаил⁶,
Ҳосили умри эди ул бойнинг,
Оти Гунашбону ўшал ойнинг.

Ва ул қиз офтоби оламтобдек ҳар хомни пишируб, ҳеч махлуқ ани кундузи кўрмакка чораси йўқ эрди ва ул қиз юзини яширур эрди. Унда аломати балоғат зоҳир бўлиб, кўзи сузулиб, овози бузулиб, онасининг тўғри сўзлаганига эгри сўзлай бошлади...

...Япалоққуш Кўрқушни имлаб олиб, ёнида ўтқазиб айдики:

¹ Боди дилкаш – шамоли ёқимли.

² Сабза раёҳин – кўм-кўк райҳонлар.

³ Касратидин – кўплигидан.

⁴ Мунаққаш – нақшланган, безанган, чиройли.

⁵ Бир ёғоч – тахминан тўққиз чақирим масофа.

⁶ Сўзларидин шахду шакар мунфаил – сўзларидан асалу шакар уялган.

Бизнинг қурратул айнимиз¹ эр етибдур, бир ерда муносиб маслаҳат қилали: Бойўғлининг бир чиройли қизи бор эмиш, деб айтурлар. Бизнинг тарафдин совчи бўлуб боринг. Ҳар қанча қалин бўлса топилур.

Анда Кўрқуш айди: «Бор мақтанса топилур, йўқ мақтанса чопилур», – деган яхшиларнинг масалидур. Бойўғлининг оғзининг бурчидин чиқор: «Минг чордевор қизимнинг қалини», – деб. Ҳоло... подшоҳимиз... Умархон... замонларида... бир бўш чордевор топилмас, уялурмиз. Нечукким, айтмишлар: «Ёлғон масал турмас», «Уят – ўлимдан қаттиғ». Яна айтмишлар: «Эрмон ёғочнинг эгилгани – сингани, эр йигитнинг уялгани – ўлгани»...

Анда Япалоққуш айди: «Мен сизни билимлик ва маънидин бохабар киши фаҳмлаб эрдим, «Қарнай мисдин, балғам исдин²» бўлурини билмас экансиз. «Кўр тутганин қўймас ва кар эшитганин қўймас».

Анда Кўрқуш айди: «Мен хотун олмоқ орзусиға ғарқ эмасман, нечукким айтмишлар: «Дала-тузни сув олса, қўнғир ғозни тўшидин, қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг тошидин».

Анда Япалоққуш айди: «Бурноғулар масалидурким, «Битар ишнинг бошиға – яхши келур қошиға». Яна бири булки, «Бемор тузалгуси келса, табиб ўз оёғи бирла келур».

Анда Кўрқуш айди: «Бўл! Оғиз бўлма, оёқ бўл», эшитмадингмуки, «Оёқ югуруги ошқа, оғиз югуруги бошқа»... Сен ким, Бойўғлининг эшигига киши юбормоқ ким? Ҳеч билмасмусанки, «Тенг тенги бирла, тезак қопи бирла».

Анда Япалоққуш айди: «Андин бизнинг нима камлигимиз бор?..»

Анда Кўрқуш айди: «Борлиқдин мақтанма», «Мақтанган қиз тўйда уялар» ва яна айтмишлар: «Ўзини мақтағони ўлимнинг қоровули». Сенинг аҳволинг оламға маълумдир. «Олакўзанак ола бўлса ҳам, арслон бўлмас, олатўғаноқ олғур бўлса ҳам, аҳволи маълум».

Анда Япалоққуш айди: «Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулур», – дегандек, сен бизни фақир-нотавон кўрдингму? Бундин бехабар ўхшарсанки: «Чўбни хор тутсанг кўзга тушар». Бор, мен бирла сўзлашгунча Бойўғли бирла сўзлашгил.

Анда Кўрқуш айди: «Эй, Япалоқ, андоқ бўлса, куёв бўлур ўғлингнинг отини айтғил».

Анда Япалоққуш айди: «Ўғлимнинг номуборак оти Қулонкир султондур³».

Анда Кўрқуш айди: «Мундоғ фаҳм ва хирад сарманзилидин⁴ ўтган кишиларни кўрган эмасман. Эчкунинг оти Абдулкарим бўлурға сўз керак. Бурунғилар анинг учун: «Эби бирлон сўзлаганнинг қурбони бўл», – деган эканлар. Қулонкир султон от қўймоқ сенинг ҳаддингму. Бу от: Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай, Баҳрин, Лочин, Итолғу – қушларнинг салотинидурлар⁵, аларга муносиб оттурур».

¹ Қурратул айн – кўз қорачиғи, фарзанд.

² Ис – дуд, ис.

³ Қулонкир султон – олғирлар султони, човутли султон.

⁴ Фаҳм ва хирад сарманзили – фаросат ва ақлнинг кўчасидан.

⁵ Қушларнинг салотинидурлар – қушларнинг султонидирлар.

Анда Япалоққуш айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Яхши на-
фас – ярим мол», бари боламнинг асбоби кулонкирлиги тумшуғи билан чангали-
дан маълум ва равшан эмасдурму?»

Анда Кўрқуш айди: «Рост айтурсан, «Қўчқор бўлур қўзининг пешонаси дўнг
бўлур, оғо бўлур йигитнинг пешонаси кенг бўлур». «Чучварани хом санабсан»
ўхшарки, «Отаси урмас қўнғизни, боласи урар тўнғизни», – деган сўзга ишонма.
«Ҳалво деган бирла оғиз чучимас».

Анда Япалоққуш айди: «Эй Кўр, бас, ...ман ҳам бийно ва нобийно¹ ҳикоятин
билурманки, нобино бино сўзини қулоққа олмай, ўз хижолатидин ўзини илонга
чақтириб ҳалок бўлди. Сенга гапирсам, бу муҳим хайр кечга қолур. Бу ҳикоят-
нинг баёнини истасанг «Қалила ва Димна» дин топ».

Анда Кўрқуш айди: «Эй бесабр, ...сен ўз яроғингни қилғунча сабр қилсанг
хўбдур. Сабрни яхшилар андоғ таъриф қилмишларки:

Сабр сенинг дардингга дармон бўлур,
Сабр билан хор гулистон бўлур,
Шўра замин боғ ила бўстон бўлур.
Баста² эшик очғусидир сабр, бил,
Сабр қилу, сабр қилу, сабр қил.

Япалоққуш айдиким: «Ори³, балоға сабр, қазоға рози бўлмоқдин ўзга чорам
йўқ, лекин сабрнинг жойи билан қайғу ва андуҳдин бўлак нимарсаси⁴ йўқ. Сабр
қилиб яхши иш қўлдан кетса, ўхшамас»...

Анда Кўрқуш айди: «...муҳим хайр ишиға юборур киши бу навъ бўлурму⁵?
Эшитган эмасмусанким, яхшилар айтибдурларким, «Ширин-ширин сўзласанг,
илон инидин чиқар, аччиқ-аччиқ сўзласанг, мусулмон динидин чиқар». Сенинг
бу ношойиста⁶ сўзингга бормасман. ...Менга кўп юз келтурсанг, нечукким, қа-
димғи яхшилардин бир масал қолибдур: «Яхшилик қил сувга сол, сув билмаса
болиқ билур, болиқ билмаса холиқ билур». Аввал бориб, Кулонкир султон жа-
молини кўруб, совуқ сўзини эшитиб, тузини тотиб, сўнгра борсам керак», – деб
Кулонкир султон хизматига равона бўлди.

Алқисса, Кўрқуш йиқила-сурила Кулонкир султон даргоҳига равона бўлиб, сар-
манзилиға⁷ етди. Кўрдиким, ажаб шаън-шавкатлиқ боргоҳи⁸ бор эканки, савсан⁹

¹ Бийно ва нобийно – соғ ва кўр.

² Баста – берк, ёшиқ.

³ Ори – ҳа, балли.

⁴ Нимарса – нарса.

⁵ Бу навъ бўлурму – шунақа бўладими, одам шундай бўладими?

⁶ Ношойиста – нолойиқ, номуносиб.

⁷ Сарманзил – биринчи манзил, марра.

⁸ Боргоҳ – қароргоҳ, сарой.

⁹ Савсан – сафсар гул.

кўп тил бирлан анинг васфидин ожиз ва ҳар турлик муарриф¹ таърифи анинг шаънида ожиз.

Кўрқуш бу асоси боло қиёсни² кўруб, боргоҳ дарвозасидин «Салом, ҳай-ҳай!» овозининг савлатидин киролмай ўлтуриб қолди. Қулонкир султон хизматида бир Қуйкунак отлиғ қуллари ҳозир эди. Қулонкир султоннинг Кўрқушга назари тушиб, Қуйкунакга буюрдиким: «Бориб ғуломгардишда³ ўлтурган одамдин хабар ол, муҳтож, мустамандму⁴, ё оч ва яланғочликдин келдиму? Сазовари хайр бўлса, мунда олиб кел».

Анда Қуйкунак илгари қадам қўюб, Кўрқушнинг олдиға келиб айдиким: «Эй бобо, қайси ошиёни баланддин парвоз қилдингиз?»

Анда Кўрқуш Қуйкунакнинг такаббуруна сўзини англаб айди: «Эй болам, сен сўрғувчи бўлгунча ва мен жавоб берғувчи бўлгунча, иккимиз ҳам ғойиб бўлсак яхшидур».

Анда Қуйкунак айди: «Яхшилар топиб сўзлар» дегандек, яъни бизни аркон давлат орасида кичкина кўрдингизму? «Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни», ёинки «Қуйкунак ўз ерида ғоз олур, ҳам ўрдак», «Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил».

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Парчани “*Жигсо*” усули бўйича ўрганинг.
2. “Зарбулмасал”нинг тил хусусияти ҳақида фикрингиз қандай?

ТУШУНИШ

Нима сабабдан асарда қушлар одамлар каби баландпарвоз гапирадилар? Сизнингча, бу нимадан далолат беради?

ҚЎЛЛАШ

1. Асарда нима учун мақол-маталлар кўп ишлатилган деб ўйлайсиз? Адибнинг бундан мақсади қандай?
2. Парчада берилган мақолларни иш дафтарингизга ёзиб олинг ва уларни изоҳланг.

¹ Муарриф – таърифловчи.

² Асоси боло қиёс – пойдевори баланд бино, ҳашаматли жой.

³ Ғуломгардиш – ташқи йўлак. Ҳовлининг хизматкорлар турадиган қисми.

⁴ Мустаманд – муҳтож, ғамли.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асар мазмунини ёритиш учун “*Адабиёт тўғараги*” усулини қўлланг. (1 – ҳикоя қилувчи; 2 – тадқиқотчи; 3 – савол тузувчи; 4 – аниқлик киритувчи; 5 – рассом; 6 – ҳаётга боғловчи).

УМУМЛАШТИРИШ

«Зарбулмасал»да инсон табиатига хос қандай хусусиятлар намоён бўлганлигини аниқлаб жадвални тўлдилинг.

Тимсоллар	Мажозий рамз	Хусусиятлари
<i>Бойқуш</i>	<i>Тунги жонзот</i>	<i>Мақтанчоқ</i>

БАХОЛАШ

Берилган парчада қанча тимсоллар иштирок этган?
Тимсолларга “*Т-жадвал*” усули орқали тавсиф беринг.

Тимсоллар	Хислатлар

Кўрқуш анинг худ донолиғини¹ англаб айди: «Эй болам, сен онасиға ўргатган ўғилға ўхшарсен. Бурунғилар масалидурки, «Сигир сув ичгунча бузоқ муз ялар», меҳмон бўлсам, таъзим қилсанг лозим эрди.

Анда Кулонкир меҳмонга озор берганини англаб, Куйкунакни жеркиб, кўзидин андоғ нари солдиким, қайта кўрмоқлик номумкин бўлди.

Бас, Кўрқушни имлаб, ёнидан жой бериб айдиким: «Эй бобо, хуш келибсиз, маъзур тутинг ва ўзингиздек кишилар дебдурларки, «Танимасни сийламас»

Анда Кўрқуш сўзга киришди ва айдиким: «Улуғнинг даргоҳида дониш ва аҳли хирадманди бохуш қанча кўп бўлса ҳам оз бўлур». ...Қадимги бузург машойхлардин бизга бир масал қолибдурки: «Эрга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни, итга берсанг ошингни, итлар чайнар бошингни...» ва яна: «Яхши билан юрсанг – етдинг муродға, ёмон билан юрдинг – қолдинг уятға» ёинки «Ёмонға ёндашсангиз, балоси юқар, қазонға ёндашсангиз қароси юқар...», «Биз кўй кўрмасак ҳам қий кўрган эдук...»

Кўрқушнинг сўзи Кулонкир султонға бодаи сабуҳий² нашъасидек таъсир этди ва насойихнинг абри³ жон комиға турктоз⁴ этди. ...Кулонкир султоннинг илгариги меҳмондин қолғон оши бор эди, ани Кўрқушнинг олдига қўйди, айди: «Оз ошға имдод⁵ йўқ».

Андин Кўрқуш айди: «Ош эгаси била тотлиғ».

Кулонкир султон айди: «Хўб бўлур, ошга деганда қуруқ калла югурур», – деб қўл узата берди. Бир емоғлиқ қилдиким, табақ тубига тушди. Кўрқуш ҳар қанча тараддуд қилди, ошни табақ тагида топмади...

...Алқисса, Кўрқуш ўрнидан туриб, жадду жадал айлаб, Бойўғли сарманзилиға равона бўлуб, муддао деворига боши тегди⁶. Замондин кейин Бойўғли Кўрқушнинг келганидан огоҳ бўлиб, анинг олдига чиқиб, хуш келибсиз», деб таъзим бирла кўришуб, бир-бирининг юзини чўқушиб Бойўғли Кўрқушни уясиға қўндурди ва олдига моҳазар⁷ қўйди. Кўрқуш сўзламасдан бурун таомға туша берди.

Бойўғли айди: «Таом емакда сўзлаб емак яхшидур. Монанди ҳайвондек⁸ хомуш⁹ таом емак озода мардум шевасидин¹⁰ эмас».

¹ Худ донолиғини – жуда донолиғини, ўзининг ўта донолиғини.

² Бодаи сабуҳий – сўзма-сўз: тонгдаги ичкилик. Бу ерда «ёқимли гап» маъносида.

³ Насойихнинг абри – сўзма-сўз: насиҳатларнинг хушбўй ҳиди; ёқимли насиҳат.

⁴ Турктоз – ҳужум, эгаллаш.

⁵ Имдод – ёрдам.

⁶ Муддао деворига боши тегди – муддаосига етди.

⁷ Моҳазар – тайёрланган, ҳозирланган емак.

⁸ Монанди ҳайвондек – ҳайвонга ўхшаб.

⁹ Хомуш – жим, индамай.

¹⁰ Шеваси – одати, русуми, қилиғи.

Анда Кўрқуш айдиким: «Сўзламакдин ўзга чора йўқ. Лекин илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Аввал таом, сўнгра калом», «Айрон тилаб келсанг, челакингни яшурма», андоғ воқиғ ва огоҳ бўлингизки, сизнинг Гунашбону исмлиқ нозпарвар маҳлиқо¹ қизингиз бор эмиш. Япалоқнинг боласи Кулонкир султонга муносиб кўруб совчи бўлиб келдим. Сиз бир ширин жавоб беринг. Англаб бориб тараддуд қилали», – деди.

Анда Бойўғли айди: «Ори, боланинг бўйи етибдур, ўзидин сўраб жавоб берсам керак», – деб туруб, қизин олдиға кирди. Айди: «Эй болам, Япалоқ бибининг боласи Кулонкир султон совчи юбормиш, на жавоб берурсан?»

Анда Гунашбону ойим «сукут – аломати ризо», дегандек, бошини қўйи солиб ўлтурди.

Анда Бойўғли айди: «Эй бошинг кесулгур, англаган эмасмусан: «Ўлтурган қиз ўрнин топар».

Анда Гунашбону ойим айди: «Кечки экиннинг хатари бор» ва яна айтибдурларким: «Эртанги ишни кечга қўйғудек эмасдур».

Анда Бойўғли ўрнидин туруб, Кўрқуш олдиға чиқди.

Кўрқуш айди: «Бўримусиз, тулки?»

Анда Бойўғли айди: «Бу дафъа боринг, дахи бир жавоб олурсиз, илгари ўтган яхшилардин бир масал қолибдур: «От олсанг, уйинг бирла кенгаш», – дебтурлар. Мен ҳам қариндош-уруғимни йиғиб, машварат айлаб², анга яраша сизға жавоб берсам керак», – дебди.

Анда Кўрқуш айди: «Хайр ишиға ҳеч истихора³ ҳожат эмас».

Анда Бойўғли айди: «Боламинг ихтиёри қўлидадур».

Анда Кўрқуш: «Андоғ бўлса бир чучук жавоб беринг, англаб бориб жавоб берай», – деди.

Анда Бойўғли айди: «Ҳар бир ишда маслаҳат лозим, машваратсиз иш яхши эрмас».

Анда Кўрқуш айди: «Машварат бағоят яхшидур. Лекин донишлиқ бирла қилмоқ керак, боргоҳ аҳли донишдиндур...»

Анда Бойўғли айди: «Фаросат оёғи оқсоқ, тевадек егани шўра ва янтоқ, илгари ўтган сўзнинг бирини минг қилиб сўзларга тоқ, оёғидин осилган сўтқоқ қушга ўхшаш аҳмоқ эмасмен. Кўбга кенгаш, ўз билганингни қил, дебдурлар».

Алқисса, Кўрқуш бу навиди фараҳафзони⁴ эшитиб, хурсанд бўлуб, Япалоқ биби манзилиға етди. Бойўғлининг анчаким, муҳим хайрға рағбати бор эрди, баён қилди.

Алқисса, Япалоққушнинг бир Қарға дўсти бор эрди: Шўранул, қушлар кўзиға гўл, ўз ишиға пишиқ, ҳаромзодаи таррор, давлатмандлар аснофида мумсик беор, ҳар мурда устида тайёр... Ўшал диёрда Малики Шоҳинки, қушлар-

¹ Нозпарвар маҳлиқо – ой юзли нозанин.

² Машварат айлаб – маслаҳат қилиб, кенгашиб.

³ Истихора – фол кўриш.

⁴ Навиди фараҳафзо – шодлик бағишловчи хабар, хушхабар.

нинг шоҳлиғи анга мансуб эрди ва Кулонкир султон анга дангалнишин паҳлавон¹ эрди. Шўранулни Малик Шоҳин жанобиға севинчиға чоптурди. Малик Шоҳиннинг боргоҳига келиб, таъзим ва тавозе бирла салом қилиб, Япалоққушнинг руқъасини² узатди. Малик Шоҳин нома мазмунини англаб, бир замон таваққуф айлади³...

Малик Шоҳиннинг Кордон отлиғ хазиначиси бор эди. Анга буюрдиким: «Бизнинг жонибдин⁴ султон Кулонкир дангалнишинимға тўйнинг асбобини муҳайё қилиб бер».

Алқисса Кордон камари ҳимматни ғаравдек⁵ неча ердан боғлади. Сўнгра замоне тафаккурга бориб⁶ айдиким: «Авлороқ улким, ўзим бориб Бойўғлиға учрасам, ҳар на тилаган маҳрининг тараддудида бўлсам, ўз қулоғим бирла эшитсам, анга яраша тўй тараддудида бўлсам. Харжи исроф бўлмағувдек бўлсун», – деб борурға азм қилди.

Кордоннинг жойидин Бойўғлининг маскани узоқ эрди, балки муддати сафар⁷ эрди. Сафар яроғини беками кўст қилмоқ керак... Бурунғилар дебдурлар: «Тўйға борсанг, тўйиб бор...», уйдин ғамланиб чиқмоқ керак, нечукким: «Уйдаги сўз бозорға рост келмас». У ён Бойўғлининг уйи бўлса, сичқон суягидан бошқа нимарса бўлуши зоҳир ва маълум эмас.

Алқисса, Кордоннинг ўзига сафарда ҳамроз ва ҳама атвори⁸ ... мақбул, отасидин қолган Турумтой тезпарвоз, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгувчиси бор эрди. Бозорға чиқтилар. Эрта кун кеч бўлди, офтоб пешин жойға етди. Анда Турумтой айди: «Эй тўрам, сиз ўз нафсингизни биткоринг ё султон амрини. «Икки кема тутган қолди ғарқоб ичинда, чиқмас ул денгиздин бир кема тутмагунча».

Анда Кордон айди: «Эй беадаб шум, хўжайинга насиҳат қилғувдек бўлдингму? Қадимғи яхшилар анинг учун дебдурларки: «Эма билган қўзилар икки онани эмар, эма билмас қўзилар ўз онасини эмомлас». Камина ўз нафсимни ҳам хушнуд қилурман ва ҳам султон амрини».

Анда Турумтой айди: «Тақсир афандим, хато қилдим, оғиз ошга етганда бурни қонаган мен бўлдим. Эшитганингиз йўқму, илгари ўтганлардин масал қолибдурким: «Арғумоқ от бўлмас, озғон сўнг, хўжаси қулиға боқмас ёзғон сўнг⁹». Лекин ҳар қанча қулнинг хатоси ҳам бўлса, подшоҳнинг андин ортиқроқ афву атоси¹⁰ ҳам бўлур»

¹ Дангалнишин паҳлавон – човуткор, дангалчи паҳлавон.

² Руқъа – хат, мактуб.

³ Таваққуф айлади – тўхтаб қолди, ўйланди.

⁴ Бизнинг жонибдин – бизнинг ҳисобдан, бизнинг томонимиздан.

⁵ Ғаравдек – қамишдек.

⁶ Замоне тафаккурга бориб – бир муддат ўйланиб.

⁷ Муддати сафар – алоҳида муддатга сафарга боргулик жой.

⁸ Ҳама атвори – ҳамма қилиқлари, бор феъли, одатлари.

⁹ Ёзғон сўнг – гуноҳ қилгандан сўнг.

¹⁰ Афву атоси – кечириму бағишлови.

Кордон айди: «Сунган бўйунни қилич кесмас», – дебдурлар, гуноҳингни ўтдим. Сенинг ҳолинга мулоҳиза қилсам, кам сафарликдин бу сўзларни айтдинг, сафарда кўп тажриба ҳосил бўлур».

Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар анжомини муҳайё қилиб жўнай бердилар. Қубод шахристониға етдилар. Бойўғли ошиёниға келиб қўндилар. Бойўғли буларнинг келганидин огоҳ бўлиб, олдилариға чиқиб: «Хуш келибсизлар!» – деб гарди роҳларини¹ қоқиб, меҳмонхонаға чироғлар ёқиб, палослар солиб, аларни қўндуруб, ўчоқға ўтун қалай бошлади. Ул чоғда ҳаво эътидоли² ўтиб, қиш замҳарири³ ёвуқ эди. Совуқ касратидин ҳарчанд «пуф, пуф» қилди, ёнмади...

Кордон айди: «Биз камина Малик Шоҳиннинг ҳалқа бағўшларидин⁴ бўлурмиз. Бизга андоғ билиндиким, Гунашбону ойимни Япалоқ биби боласи Кулонкир султонға берибсиз, деб эшитдик. Ҳарна тилаган қалинни ўз қулоғим бирла англоғали келдим, тоинки харжи исроф бўлмасун, эмди на буюурсиз», – деди.

Бойўғли айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким: «Қўйнидан тўкилса қўнжиға», – дебдурлар. Ўз қариндошларимдин киши чиқар. Япалоқ боласи куёвға ҳожат эмас... Кўпак боласиға не деб берайин».

Анда Кордон айди: «Эр тилаган ерда азиз» ва яна айтибдурларки: «Қизни ошиқиға бер»...

Бойўғли айди: «Чангал ўз жойида кун кўрар»...

Кордон айди: «Сен илгари ўтган одамларнинг кирдорин қилмассан... Ҳоло сен ҳозирни кўргил. Масалдурки: «Бугунги нақд ўпка эртаги қуйруқдин яхшидур». Ҳоло сен Япалоқ бибини кўпакдек дединг, қадимги яхшилардан бир масал борки: «Эгасини сийлаган итига сўнгак ташлар». Сен андоғ дедингким: «Қизим, сенга айтурман, келиним, сен эшит», қилдинг. «На хорлик сенга зиштликдиндур⁵ ва зиштлик бадсириштликдиндур⁶». Агар сенинг хирадинг дийдаси⁷ хира ва замиринг ойнаси тийра⁸ бўлмаса эрди, аввал ўз айбингга боқиб, ўзгалар айбини яшурсанг хўб⁹ эрди».

¹ Гарди роҳларини – йўл чангларини.

² Ҳаво эътидоли – ҳаво ўртачалиги, мўътадиллиги.

³ Қиш замҳарири – қишнинг қаттиқ совуғи.

⁴ Ҳалқа бағўшларидин – қулоғида ҳалқаси борларидан, яъни қулларидан.

⁵ Зиштликдиндур – бадфеъллик, ёмонликдандир.

⁶ Бадсириштлик – ёмон одатлилик, совуқ қилиқлилик.

⁷ Хирадинг дийдаси – ақлингнинг кўзи.

⁸ Замиринг ойнаси тийра – юрагинг ойнаси қоронғу.

⁹ Хўб – яхши, дуруст.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Бойўғлининг масканини парча матнига таянган ҳолда тасвирланг. Сизнингча, ушбу тасвирда ҳақиқат устунми ёки киноя унсурлари?

ТУШУНИШ

Нима сабабдан Бойўғли қизининг Кулонкирга тегишга рози эканлигини дарҳол айтгиси келмади? Жавобингизни асосланг.

ҚЎЛЛАШ

Берилган парчадан мақол-маталларни топиб, иш дафтарингизга ёзиб олинг. Жадвални тўлдилинг.

Мақол-маталлар	
<i>Асардаги нусхаси</i>	<i>Замонавий нусхаси</i>

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асар парчаси устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурӯҳ	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурӯҳ	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурӯҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурӯҳ	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гурӯҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси асосида Кўрқуш ва Бойқушларнинг хатти-ҳаракатини қиёсланг.

БАҲОЛАШ

“Асардаги тимсолларнинг замонавий кўриниши” мавзусида эссе ёзинг.

Бойўғли айди: «Ёмоннинг кучи япалоққа етар», дегандек англағонинг йўқмуким, «Англамай сўзлаган оғримай ўлар, чайнамай еганлар кавшамай кетарлар».

Бу сўзни эшитган замон Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиғолланиб¹, вужуди найистониға² ўт тушуб, тутуни гардунға хиром боғлади³. Айдиким: «Яхшилардин бир масал қолибдурки: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қопиб сўзлар»... Мен сени Бойўғли деб эшитиб эрдим, эшитганим кўргандек эмас экан. Мен меҳмон бўлсам, қилган пешомадинг шулдурму⁴?»

Бойқуш айди: «Мендин ўтди, маъзур тутинг: Ит қилғонни иторчи қилмас», – дебдурлар...

Алқисса Кордон айди: «Иш битгувчи маслаҳатни қил».

Бойўғли айди: «Менинг ҳам уруғларим бор, алар бирла маслаҳат қилиб жавоб берурман».

Кордон айди: «Хўб, лекин бизни оро йўлда қўймағил».

Анда Бойўғли айди: «Пешқадам корозмо⁵ қариндошларим бор. Алар бирла маслаҳат қилурман».

Анда Кордон айди: «Гўрга, қариндошларинг бўлса, оқ халтаси, кўк халтаси бўлмаса; корозмолар сўзидур: «Қариндошинг келса келсун, бўз халтаси келмасун»...

Бойўғли айди: «Сопол чинни бўлмас, бегона ини бўлмас».

Кордон айди: «Рост айтурсен. Корозмолар дебдурким: «Қариндошим қора қозоним». Яна бир масал борки: «Қариндошинг ўлса ўлсун, қадрдонинг ўлмасун». Эй, Бойқуш, ҳоло сен «Кўрпангга қараб оёқ узат». Сен минг чордевордин дам урарсан. Ваҳоланки... Фарғона иқлимида ободлиғдин ўзга жой йўқ... Мундин нари бир бузуқ чордеворнинг отини тутма. Тишинг синар. Эмди сен ҳам қуюшқондин ташқари чиқма, суннат бажо келгудек иш қилиб жўната бер.

Кордон айди: «Эй Бойўғли, бизникини қабул қилинг, бизлар кетармиз, Кўрқуш келиб, мунозарани сендин элтур: Эшак йўли қотқоқда⁶ эмас, ботқоқда маълум бўлур», – деди.

Бойўғли айди: «Синалган ёв урушга яхши».

Анда Кордон айди: «Ёв кетган сўнг қилични ерга ур».

Анда Турумтойки, Кордоннинг мулозими эрди, Бойқушнинг бунча ғуруридин хафа эрди, Бойқушга Кўрқуш яхши айтган бир масални айди: «Ёмон отга

¹ Иштиғолланиб – ҳаракатга келиб, авжланиб.

² Вужуди найистониға – вужуд қамишзорига. Бу ерда бутун вужудига.

³ Гардунға хиром боғлади – кўкка ўйноқлаб кўтарилди.

⁴ Пешомадинг шулдурму – олдимга чиқиб кутиб олганинг шуми.

⁵ Корозмо – ишбилармон, тадбирли.

⁶ Қотқоқда – қаттиқ ерда.

ёл битса, ёнига тўсуқ боғлатмас, ёмон эрга мол битса, ёнига қушни қўндирмас». Турумтой бу сўзни айтиб эрди, Кордон айди: «Эй Бойўғли, фарзандингни тозалик вақтида уясига қўндиргил, нечукким, Амир Навоий дебдурлар:

Онаси билан кунда эътироз этган қиз,
Бир ўзгани ўзига аҳли роз этган қиз.
Қайин юрти билан куёвнинг уйини хуш
Кўрмакдин онаси била ноз этган қиз».

Анда Бойўғли дарқахр бўлиб айдиким: «Сен менинг қизимнинг ўзга ҳамрози бор дегандек қилдинг».

Кордон айди: «Ажаб содда аҳмоқ экансан!.. Баромади сўз¹ ўтганларнинг сўзини изҳор қилиб ўтдим. Мен сенинг қизинг атворини билмасман». Анда Кордон ноумид бўлиб, Кўрқушнинг ошёнасиға қадам қўйди. Кўрқушни кўрган ҳамон қақшаб айтди: «Ҳар ким Кўрқуш сўзига кирса, биз кўрган ҳақоратларни кўрар ва биз тортган машаққатларни чекар».

Анда Кўрқуш айди: «Тиконсиз гул, садафсиз дур, машаққатсиз ҳунар бўлмас, Риёзат чекмагунча ёр васлига етиб бўлмас». Яна бир масал борки: «Эр бошиға иш тушса, ўтук чечмай сув кечар, от бошига иш тушса, сўлуқ била сув ичар». Ишларни биткариб келдингизларму?»

Кордон айди: «Биздин баланд нимарса тилади, биз ожиз келдук».

Кўрқуш айди: «Бойўғли жавоби нима бўлди?»

Кордон айди: «Бойўғли айтурки, «Минг чордевор тоқчасигача ҳок² ва нақшу нигор қилинган³ ва ҳеч Бойўғли сояси тушмаган бўлса унарман ва илло мундин бир чордевор кам бўлса, унамасман». Ул «тоқча» деди, биз «мўри» дедик, жўнай бердук».

Кўрқуш айди: «Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар – ишни билиб қилсанг керак эрди ва ҳеч иш билмас экансан. Кордон исмингнинг аксини қўйсалар керак эрди. Сенинг кордонлиғинг кулол мўндида сув ичгандек ва ё «Бўзчи белбоққа ёлчимас», дегандек бўлди».

Анда Кордон айди: «Қуда бўлса, қул бўлса ҳам сўзлаш». «Қуда бўлдук, жудо бўлдук» деган сўзга йўқмиз».

Анда Кўрқуш айди: «Масалдурки: «Минг қарғага бир кесак». «Ҳар кимнинг ишиму улоқ овламоқ, мадрасага бориб тупроқ яламоқ? Иш биткармоқни мендин кўрсунлар», – деб Қубод шаҳристонига равона бўлди. Бойўғли уйига қўноқ бўлди. Кўрқуш Бойўғлини кўрган ҳамон томоғидин бўғиб, «Кўр тутганин қўймас» дегандек чўқуб айдиким: «Кўрушсанг, отангни йиқит».

Бойўғли айди: «Куёв бўлсанг, қиз тайёр, эшитмоққа қулоқ бор. Сўрамоқ сендан, эшитмоқ мендан».

¹ Баромади сўз – гап келиши.

² Ҳок – тупроқ, ер.

³ Нақшу нигор қилинган – нақшланган, безалган.

Кўрқуш айди: «Сенинг қулоғинг сўз эшитмас».

Бойўғли айди: «Эшитмадингмуким: «Бошга тушганни кўз кўрар» ва яна айтмишларки: «Ҳар ишига жарчи бўлсанг, малул бўлма¹».

Кўрқуш айди: «Ботин² сўзи керак. Сенга ҳарза³ учун келган киши эмасмен. Тилаган чордеворингдан тўрт юзини кечгил. Олти юзига жавоб берурман».

Анда Бойўғли айди: «Минг чордевор оламан, тўрт юзини нимага кечай?»

Кўрқуш кўрдиким, агар минг чордевордан бир чордевор кам бўлса, ўттиз тишини синдирур. Айдиким: «Андоғ бўлса тўй лавозиматини тайёр қилгил. Пашшадан анқоғача барча қушларга киши чоптур, йиғилсунлар! Уларнинг ҳузурида маҳр солай».

Алқисса, Япалоқ шаън ва шавкат бирла тўй олиб келди. Мажмуи туюрлар⁴ жам бўлдилар, мисли: анқо, ҳумо, қарчиғай, уқоб, баҳрин, лочин, италғу бир тарафга; оққуш, туғдоқ, турна, ғоз, ўрдак, кўгақуш, анғит, сурна, суқсур, чуррак, коркирак, кўргут, лаклак бир тарафга ўлтурдилар. Булардин кичик қушлар мисли: каклик, бедана, олатўғаноқ, қизилиштон, зарғалдақ, кабутар, мусича, қалдурғоч, саъва Кулонкир султонга кувёнукар бўлиб, бир тарафга ўлтурдилар.

Алқисса, Кўрқуш кувёв жанобидин вакил бўлиб, кўкқарга, олақарга гувоҳ бўлиб, Куйкунак қиз жанобидин вакил бўлиб турдилар. Никоҳ хутбасин... ўқимоқ бўлди. Кўрқуш Куйкунакка қараб айдиким: «Қизингнинг маҳрини баён қил!»

Куйкунак айди: «Авомуннос⁵ ичра машҳурдирким, «Катта кема қайдин юрса, кичик кема андин юрур». Сизларга возиҳ ва лойиҳ⁶ эрурким, аммасининг маҳри минг чордевор эрди, мунинг ҳам маҳри минг чордевор».

Анда Кўрқуш айди: «Фарғона мулкида чордевор ноёб эканин арз қилиб ўтуб эрдик. Агар Мовароуннаҳр тобеотидин⁷ хоҳласанг, ҳар қанча чордевор десанг берай, балки хишт девор солайин».

Куйкунак айди: «Бу масалдин беҳабар ўхшарсен: «Бўри бормоғина қувонур, емоғина йўқ⁸». Ва яна айтмишларки: «Така бўлсун, сут берсун».

Кўрқуш айди: «Хўб, маъқул», – деб овоз қўюб айди: «Эй ҳозир ўланлар, англағувчи бўлинглар, мен маҳр солай: аввал Ургут, Янги Работ, Эски Сабот, Пушоғур, Шаҳристон, Сарой, Ҳилён, Иторчи, Чун, Манғит, Кенагас, Янгиариқ, Фончи, Ғозон, Дарак, Хўжа Тоҳир, Нажидон, Қизили, Кўркат, Бекобод, Хайробод, эмди Гунашбону ойимнинг маҳри битдимур», – деди.

Куйкунак дарҳол туриб айдиким: «Боракаллоҳ, сизнинг жувонмардлигингизга. Маъракада бизнинг сўзлағудек ҳолимиз қолмади. Маҳр солишингизга ҳозир турган туюрлар инсоф ва офарин қилдилар. Лекин Хайробод бизга мувофиқ

¹ Малул бўлма – хафа бўлма, қайғурма.

² Ботин – ич, юрак, дил.

³ Ҳарза – бекорчи сўзлар айтиш.

⁴ Мажмуи туюрлар – жами қушлар.

⁵ Авомуннос – оддий одамлар.

⁶ Возиҳ ва лойиҳ – шубҳасиз ва равшан.

⁷ Тобеотидин – тобелигидан, мансублигидан.

⁸ Бўри бормоғина қувонур, емоғина йўқ – бўри еганига эмас, босганига, талаганига қувонар.

тушмади». «Дарё ёвуқдур. Зероки, Бойўғли халқи сувдин ихтироз¹ этарлар. Му-нинг ўрнига Муғни солинг».

Кўрқуш айди: «Хўб бўлибдур».

Куйкунак ишорат қилдиким: «Хутба бошланг»... Андин кейин Гунашбону ойимни макиён янгалари олиб, Кулонкир султонға қўшдилар. Кулонкир султон Гунашбону ойим иккилари муродларига етилар.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Бойўғлининг мол-дунёга бўлган муносабатига ўз фикрингизни билдириг. Жавобларингизни асосланг.

ТУШУНИШ

Бойўғлидан ўзи кутганидай ҳурмат кўрмаган Кордон унга: «Эгасини сийлаган итига сўнғак ташлар» мақолини айтади. Ўйлаб кўринг-чи, «эгаси» киму «ити» ким?

ҚўЛЛАШ

Асарда берилган мақолларнинг тил хусусиятига эътибор беринг. Парчадаги мақолларни изоҳи билан иш дафтарингизга ёзиб олинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. “*Чархпалак*” усулини қўллаб парчани таҳлил қилинг.
2. Асардаги тимсолларга “*Т-жадвал*” усули орқали тавсиф беринг. Айтинг-чи, тимсоллар ҳақидаги дастлабки фикрингиз ўзгардими?

<i>Тимсоллар</i>	<i>Ижобий хислатлар</i>	<i>Салбий хислатлар</i>

УМУМЛАШТИРИШ

Асар тимсолларидаги хислатларни сизга таниш инсонларда учратганмисиз? Уларга тавсиф беринг.

БАҲОЛАШ

1. Мустақил равишда “Зарбулмасал”да берилган “Туя билан бўталоқ”, “Маймун билан нажжор” ҳамда “Тошбақа билан чаён” масалларини ўрганинг. Уларнинг тарбиявий аҳамиятини гуруҳларда муҳокама қилинг.
2. Асардан олган таассуротларингизни синфга тақдим этинг.

¹ Ихтироз – эҳтиётланмоқ, сақланмоқ.

Бу фойдали!

ЗАРБУЛМАСАЛ

Масал бадий адабиётнинг қадимги жанрларидан ҳисобланади. Унда ҳаёт ва одамлар борасидаги кузатишлар мажоз йўли билан тасвирланади. Адабиётимиз тарихида шундай асарлар борки, уларда битта эмас, балки кўплаб масаллар келтирилади. Шулардан бири Сиз ҳозиргина ўқиб чиққаннингиз «Зарбулмасал» асаридир. Унда масаллар бир-бирига зарб қилинган, яъни кўпайтирилган. Гулханий ўзбек адабиётида зарбулмасал жанрига асос солган. Бу асарда қушлар ҳақида гапирилса-да, одамлар кўзда тутилганлигини англаб олгандирсиз.

«Масал» сўзи эски ўзбек адабиётида мақол маъносида, «зарбулмасал» эса, нутқда ишлатилган бир қанча мақол ва маталларни билдиради. Шунингдек, зарбулмасал атамасини мақол ва масаллар йиғиндиси, мажмуи маъносида ҳам ишлатиш мумкин. Чунки «зарб» сўзи муҳрлаш, кўпайтириш маъноларини ҳам англатади. Бир қанча масаллар бир жойга йиғилиб, ўзаро «зарб» қилинган, яъни муҳрлаб кўпайтирилган деган маънода **зарбулмасал** аталган. Бу хил асарда имо-ишора, киноя, мажоз асосий тасвир усули ҳисобланади.

Маълумки, бойқуш – тунги жонзот. Унинг қандай жойларни макон этишини биламиз. Асарда бойқушнинг маскани шундай тасвирланадики, беихтиёр кулгингиз келади. У қизига Гунашбону деб от қўйган. Бу – Қуёшхон дегани. Бойқуш билан қуёш бир тасаввур доирасига сиғадими? Бунинг устига, қиз шу қадар чиройли эмишки, олам қуёши, яъни кун унинг юзига қарай олмасмиш. Хуллас, «Зарбулмасал» ўзбек тилининг қадимда ҳам нечоғлик бой, таъсирчан, сержило эканлигини намоён этадиган ўзига хос асардир.

АЗИМ СУЮН (1948 йилда туғилган)

Азим Суюн истеъдодли, исёнкор ва ҳақиқатгўй шоирлардан бирidir. У 1948 йилнинг 22 февralида Самарқанд вилоятининг Нукурт қишлоғида меҳнаткаш оиласида дунёга келган. Ўрта мактабдан сўнг Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетига кириб ўқиган. Унинг ижоди 60-йилларнинг охири ва 70-йиллар бошида бошланган бўлиб, «Менинг осмоним» (1978) номли биринчи шеърлар тўплами билан китобхонларга танилган.

Шундан буён шоирнинг ўнга яқин шеърий тўпламлари ва бир қатор дostonлари чоп этилди. Жумладан, «Зарб» (1979), «Замин тақдири» (1981), «Хаёлот» (1984), «Зиё кўли» (1986), «Жавзо» (1987), «Олис тонглар» (1989), «Куйганим-суйганим» (1992) каби шеърий гулдасталари ўқувчиларнинг сеvimли китоблари бўлиб қолди. Айниқса, унинг «Сарбадорлар» фожиаси, «Ўзбекистон», «Бир томчи сув денгизга айланган кеча ёки Иморат» каби дostonлари маълум ва машҳурдир. Уларда замон ва давр, замондошлар ва тенгдошлар тақдири, фожиаси, интилиш ва курашлари чинакам ҳаёт ҳақиқати даражасида ўз ифодасини топган.

Шоир чуқур фалсафий мушоҳадаларга бой «Ўзбекистон» дostonи учун Чўлпон номидаги биринчи халқаро мукофотга (1991) сазовор бўлган. Айни чоғда шоир 1992 йил Туркияда бўлиб ўтган «Туркий улуслар адабиётида туркий тил» анжуманида Туркия ёзувчилар Бирлигининг мукофотига сазовор бўлди. Унинг бир қатор китоблари рус, инглиз, турк, қозоқ, тожик, тува каби ўнлаб тилларга таржима қилинган.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, шоира ўзи ўқиган шеърларни тингланг. Ўз таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: замонавий ўзбек адабиёти, лирик қаҳрамон, рамзий тимсоллар, эртак, она-юрт, Ватан, шеърий нутқ.

Матнолди топшириқлар

1. Китоб ўқишни яхши кўрасизми? Қандай жанрлардаги асарларни ўқийсиз?
2. Ўқиган асарларингизда ифодаланган воқеаларни тасаввур қила оласизми?

Ўқиймиз

БАҲОДИРНИНГ ҚИЛИЧИ

Баҳодирнинг қиличи синди...
Сўнгги нуқта. Тугади эртак.
Пастак ҳовли четида дилхун
Бир бола йиғлайди – қўлида китоб.

Баҳодирнинг қиличи синди,
Баҳодирнинг қиличи синди.
Ёвники бутун!

Қайга кетди япроқдек бола,
Бўта каби қайда бўзлайди?
Учиб юрган варақлар, ана,
Шамолларга эртак сўзлайди.
Бола қани?.. Билмайман, аммо,
Ишонаман, қайлардадир у
Баҳодирга қилич излайди...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Муҳокама қиламиз

Сўзлаймиз

1. Шеърнинг ёзилиш усулига эътибор беринг. Сиз ўрганган шеърлардан қандай жиҳатлари билан фарқ қилинишини тушунтиринг.
2. Асарда бола руҳияти билан эртакнинг тугаши орасидаги боғлиқлик қандай ифодаланган?

Ёзамиз

3. Шеърни “*Ягона давра*” усули бўйича ўрнинг.
4. Асарнинг авж нуқтасини топинг. Ушбу мисра сизга қандай таъсир кўрсатганлигини муҳокама қилинг.
5. Шеърни ёд олинг.

ОҚ ВА ҚОРА

Оқ булоқни изладим,
 Қора булоқ дуч келди.
 Қора булоқ сувидан ичдим, ёронлар,
 Оқ булоққа етгунча.

Оқ дарёни изладим,
 Қора дарё дуч келди.
 Қора дарё бағрида чўмилдим, дўстлар,
 Оқ дарёга ўтгунча.

Оқ тоғларни изладим,
 Қора тоғлар дуч келди.
 Қора тоғлар қучоғини кездим, ёронлар,
 Оқ тоғларга етгунча.

Оқ ва қора дунёни
 Чаппор уриб айлангум,
 Оқ шомлар тугаб, дўстлар,
 Қора шомлар қучгунча.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Сизда шеърдаги оқ ва қора тимсоллари қандай туйғу уйғотди?
2. Инсоннинг хоҳиши ва имконияти орасидаги зиддият шеърда қандай тасвирланган?
 Ҳаётда шундай вазият қачон учраши мумкин?

ТУШУНИШ

Нима учун лирик қаҳрамон фақат оқ тимсолга интилиб қора тимсолдан воз кечади?
 Ҳаётдаги оқ ва қоранинг уйғунлиги ҳақида ўз фикрингизни билдиринг.

ҚўЛЛАШ

1. Шеър ғоясини ёритиб берувчи 7 та таянч сўзларни топинг ва иш дафтарингизга ёзинг.

2. Шеърни ёд олинг.

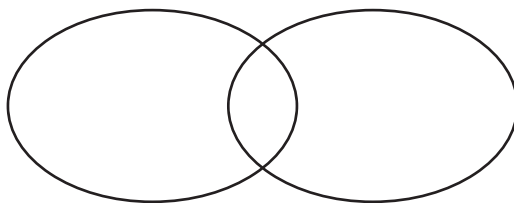
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шеърни “Концептуал жадвал” график органиайзери орқали таҳлил қилинг.

Ўрганилаётган шеър ғоясини ёритувчи жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар		
	1-белги	2-белги	3-белги
1-жиҳат			
2-жиҳат			

УМУМЛАШТИРИШ

Шеърдаги оқ ва қора рангларни ташийдиган маъно ва унинг бадий ифодаларини Венн диаграммаси асосида рамзларнинг моҳиятини тушунтиринг.

БАҲОЛАШ

“Оқ ва қора – эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.

Бу фойдали!

ШЕЪРИЙ НУТҚ ҲАҚИДА

Сиз мактабда ўқий бошлаганингиздан буён юзлаб шеърларни ўқигансиз. Ёд олган шеърларингиз ҳам бир талай бўлгандир. Аслида, онангиз бешигингиз тепасида алла айтган пайтдаёқ сиз шеър билан илк бор учрашгансиз. Шеър кайфиятингизни яхши, уйқунгизни хотиржам қилган. Хўш, шеър ўзи нима?

Шеърнинг оддий сўзлашув услуби ёки қора сўз аталмиш насрдан асосий фарқи унинг муайян ички оҳангга эга эканлигидадир. Шеъринг нутқ оддий нутқдан оҳангдорлиги, қатъий шаклга солинганлиги, ўлчовга эгаллиги билан фарқ қилади. Шунингдек, ҳар қандай шеърда, аввало, муайян ҳис-туйғу ифодаланган бўлади. Шунга кўра, *шеъринг нутқ – оҳанг жиҳатидан маълум бир тартибга солинган, ҳис-туйғу ифодаси сифатида вужудга келган ҳаяжонли ритмик нутқ* дейиш мумкин. Шеър учун ритм - зарб ва ифодалилиқнинг турли усуллари кенг қўллаш характерлидир.

Шеърни оҳанг жиҳатидан маълум бир тартибга солишнинг воситалари: зарб ва қофиядир. Зарб шеърнинг ички оҳангдорлигини, қофия эса ташқи мусиқийлигини таъминлайди. Сиз ҳозиргина ўқиган шеърларда айни шу нарсалар мавжуд бўлганлиги учун ҳам уларни ёдлаш осон. Ўқилганда ҳам эшитувчига кучли таъсир кўрсатади. Чунки шеър туйғунинг маҳсули сифатида бошқаларда ҳам туйғу қўзғатади. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, айрим халқларда шеърлар тамомила қофиясиз ҳам бўлаверади. Уларда шеъринг ички оҳанг асосига қурилган бўлади. Ўзбек шоирлари орасида ҳам кейинги вақтда инглиз, испан ва бошқа миллатлар шеърини таъсирида ташқи мусиқийлиги сезилмайдиган, аммо ички оҳангига кўра шеър бўла оладиган асарлар яратилмоқда. Бу ҳол бизнинг шеъринг нутқ тўғрисидаги қарашларимизни кенгайтириб, бу ҳақдаги билимларимизни бойитишга хизмат қилади.

Ўқиймиз

Тинглаймиз

ТУТҚУН

Ғанимлар таҳқирлаб бешафқат,
Онангдан айрилдинг, дедилар,
Тутқуннинг кўзида бетоқат,
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Мағрур қолди мағрур бош.

Кўз ёшлар боиси – ғам, алам,
Ёрингдан айрилдинг, дедилар.
Кўзига боқдилар, шод, хуррам –
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Мағрур қолди мағрур бош.

Қасоскор хабарлар билмас ҳад,
Ватандан айрилдинг, дедилар
Ва унинг кўзида сўнгги дард –
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Бир қалқди... Жон эди ўша ёш!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

1. “Тутқун” деган сўзнинг қандай маънолари бор? “Ассоциация” усули асосида сўзнинг мазмунини тушунтиринг.

2. Асарда қандай фожиа ўз ифодасини топган? Жавобингизни шеър матнига таянган ҳолда асосланг.

Ёзамиз

2. Асардаги лирик қаҳрамоннинг инсоний сифатларини аниқлаб, иш дафтарингизга ёзиб олинг.

Сўзлаймиз

3. Шеърда илгари сурилган ғояни илғадингизми? Унинг сизга таъсир қилган жиҳатларини шарҳланг.
4. Шеърни ёд олинг.

Бу фойдали!

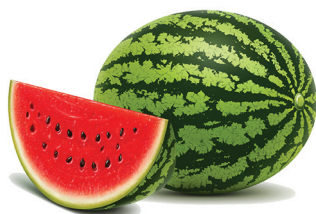
Азим Суюннинг “Тутқун” шеъри ўзига хос мазмунга эга шеърлардан бўлиб, унда душман қўлига асирга тушган тутқун аскарнинг ҳолати, кечинмалари акс эттирилган. Шеърда қаҳрамонга душман-ғанимлар унинг онаси энди йўқлигини айтишади. Бу билан унинг мағрур қадини эгиб, бўйсунмас иродасини синдирмоқчи бўлишади. Лекин мағрур йигитнинг кўзидан ёш чиқмайди. Иккинчи бандда ғанимлар энди унинг ёридан айрилганлигини айтиш орқали қадини букмоқчи бўлишади. Лекин бу ҳам қаҳрамонга таъсир қилмайди, унинг иродасини бука олмайди. Лекин охири хабар унинг кўзида ёш қалқишига сабаб бўлади:

Қасоскор хабарлар билмас ҳад,
Ватандан айрилдинг, дедилар
Ва унинг кўзида сўнгги дард –
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Бир қалқди... Жон эди ўша ёш!

Бу хабар унинг Ватанидан жудо бўлганлиги ҳақида бўлади. Йигитнинг кўзидаги ёш унинг жони билан бирга чиқади. Яъни, бу машъум хабарни эшитган йигитнинг юраги бунга дош бера олмайди. У ҳалок бўлади. “Демак, тутқун йигит учун Ватан энг қимматли қадрият, энг қудратли таянч эди. Ундан айрилиш, уни йўқотиш ўлим билан, жон бериш билан баравар эди. Ватанга муҳаббат ҳақидаги бу шеър шеърхонда юксак туйғулар уйғотиб, китобхон кўнглини тозартади”. Ўзига хос сюжетга эга бўлган ушбу шеърнинг ҳам қаҳрамони ўз Ватани учун жон фидо қилувчи юрт ўғлини эканлиги Азим Суюннинг ушбу мавзудаги шеърларидаги етакчи образнинг ким эканлигини кўрсатади.

ТОПИШМОҚЛАРНИНГ ЖАВОБЛАРИ

1. Жийда
2. Сабзи
3. Бодом
4. Ёнғоқ
5. Пиёз
6. Анор
7. Тухум
8. Тарвуз
9. Тут
10. Беҳи
11. Ғалвир
12. Тухум
13. Кўрпа
14. Лампочка
15. Ари
16. Хўроз
17. Чигиртка
18. Чумоли
19. Тошбақа
20. От
21. Юлдуз
22. Ер
23. Самолёт
24. Момақалдироқ
25. Йил, ой, кеча, кундуз
26. Радио
27. Инкубатор
28. Фикр
29. Сўз
30. Тухмат
31. Осмон, Қуёш
32. Сув
33. Пахта
34. Газета
35. Кунгабоқар
36. Ялпиз
37. Ҳаво
38. Бармоқлар
39. Космик кема
40. Элак

ГЛОССАРИЙ

Ақлий ҳужум	Ушбу стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниқлаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.						
Балиқ скелети	Ўрганилаётган масалани балиқ расми асосида ёритиш стратегияси. Бунда балиқ боши-мавзу масаласи, устки тармоқлар – асардаги тасвир воситалари, остки тармоқлар – далиллар, қуйруғи – асар ҳақида ўқувчи фикрини билдиради.						
БББ	<p>«БББ» график органайзери ўқувчиларга муайян мавзу бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради.</p> <p>Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган қуйидаги схема асосида ташкил этилади:</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td style="text-align: center;"><i>Биламан</i></td> <td style="text-align: center;"><i>Билишни хоҳлайман</i></td> <td style="text-align: center;"><i>Билиб олдим</i></td> </tr> <tr> <td style="height: 20px;"></td> <td style="height: 20px;"></td> <td style="height: 20px;"></td> </tr> </table>	<i>Биламан</i>	<i>Билишни хоҳлайман</i>	<i>Билиб олдим</i>			
<i>Биламан</i>	<i>Билишни хоҳлайман</i>	<i>Билиб олдим</i>					
Беш дақиқали эссе	«Беш дақиқали эссе» стратегияси кичик ҳажмли, эркин баён усулига эга бўлиб, ўрганилаётган муаммо ёки таҳлил қилинаётган масала юзасидан шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалашга хизмат қилади. У ўқувчилар томонидан ўрганилган мавзу, муҳокама қилинаётган масала бўйича эркин фикр билдириш, мазмун-моҳиятини қайта баён қилиш имконини беради. Беш минутли эссени яратишда ўқувчилар мавзу ғояларини умумлаштириш, тизимлаштириш, туркумлаштириш, хулосаларни баён этиш имконига эга бўлади.						
Бумеранг	«Бумеранг» технологияси ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқари вақтларда турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ёдда сақлаш, сўзлаб бериш, фикрларини эркин баён этиш, қисқа вақт ичида кўп билимга эга бўлиш, ўқитувчи томонидан барча ўқувчилар						

	<p>фаолиятининг бирдек баҳоланиши учун шароит яратишга хизмат қилади. У ўқитувчига тарқатма материалларнинг ўқувчилар томонидан гуруҳли, индивидуал шаклда самарали ўзлаштирилишини, дарсда ташкил этиладиган суҳбатнинг мунозарага айланишини таъминлаш орқали уларнинг фаолиятини назорат қилиш имконини беради.</p>
Венн диаграммаси	<p>Икки муаллиф ёки икки масаланинг ўхшаш ва фарқли томонларини кўрсатиш стратегияси.</p>
Дебат	<p>Мавзу юзасидан иштирокчилар ўртасида ўзаро баҳс уюштириш, уларнинг ўзаро фикр алмашиши.</p>
Елпиғич	<p>Ўрганилган мавзунинг ёдга олиш, улар юзасидан логикий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш. Ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш.</p>
Жадвал	<p>«Жадвал» график органайзер методи ўқувчиларда ўрганилаётган мавзу, муҳокама этилаётган масала ёки муаммонинг назарий моҳиятини жадвал ёрдамида акс эттириш қобилиятини шакллантиришга хизмат қилади. Уни қўллашда ўқувчилар мавзу (масала, муаммо) моҳиятини оғзаки баён ёки ёзма матн кўринишида эмас, балки асосий ғоя, таянч тушунча, муҳим жиҳатларини жадвалда аниқ, қисқа ифодалаш кўникмаларини ўзлаштиради.</p>
Жигсо – инглизчадан “жим-жимадор арра, машина арра” маъносини англатади	<p>Ўқувчилар янги ўқув материални биргаликда қисқача вақт давомида ўзлаштирадilar. М.: янги материал бир неча тенг қисмларга бўлинади. Нечта қисмга бўлсангиз, ўқувчилар шунча гуруҳ ҳосил қиладилар. Ҳар бир иштирокчи материал қисмини олади ва ҳар бир гуруҳдан бир аъзо эксперт ролини бажаради. Ҳар бир гуруҳ ўзларига тақсимланган парчани 10 дақиқа давомида ўрганадилар. Ҳар бир гуруҳдаги экспертлар масала бўйича мавзуга доир гуруҳга тўпланадилар ва ўзлаштирилган материални қандай қилиб бошқа гуруҳ аъзоларига тушунтириб бериш усулларини</p>

	<p>муҳокама қиладилар. (конспект, жавоб режаси, хулосалар; 15 дақиқа давомида) Сўнгра бир масала устида ишлаган экспертлар турли гуруҳларга бориб, ахборот алмашадилар.</p> <p>Бу эса «экспертлар учрашуви» деб номланади. Шундан сўнг барчаси ўзларининг дастлабки гуруҳларига қайтадилар ва бошқа гуруҳларда мустақил ўрганган маълумотлари билан ўртоқлашадилар. Сўнгра ўқитувчи текширувчи саволлар орқали янги материал қандай ўзлаштирилганлигини билиб олади, баҳолайди.</p>
Инсерт	<p>Ёки “Туртиб чиқиш” стратегияси. Қуйидаги шартли белгилар орқали ўқувчи ўзининг ўрганилаётган асарга бўлган муносабатини билдиради.</p> <p>V – биламан + билмайман – Янги ахборот ? – тушунмадим</p>
Қарорлар шажараси	<p>Ушбу стратегия мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хулоса орасидан энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилгандир.</p> <p>У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни мукамал тушунишга хизмат қилади.</p> <p>Стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш) учун ўқувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.</p>
Кластер	<p>Бунда илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имконияти яратилади.</p>

Концептуал жадвал	Ўрганилаётган мавзуни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади.
Муаммоли вазият	Бунда ўқувчиларни ўрганилаётган мавзу бўйича муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, оқибатларини ўрганиш, ечимларини топишга ундаш орқали уларда муайян кўникма, малакаларни шакллантиришга хизмат қилади.
Нилуфаргул	Ушбу технология дидактик муаммоларни ечишнинг самарали воситаларидан бўлиб, нилуфар гули кўринишига эга. Асос ва унга бириккан тўққизта «гулбарг» (квадрат, тўртбурчак ёки айланалар)-ларни ўз ичига оладиган бу метод ёрдамида асосий муаммо ва унинг мазмунини ёритишга имкон берадиган хусусий масалалар ҳал этилади.
Оқилнинг олти қалпоғи	Эдвард де Бононинг 6 қалпоғи (6 гуруҳ) асар таҳлилида 6 хил маълумотни тўплашга ёрдам беради: оқ – аниқ маълумотлар, қизил – ички ҳис-туйғу, қора – танқид, сариқ – ижобий томони, яшил – янги фикрлар, кўк – хулоса чиқарувчи.
SWOT таҳлил	Ўрганилаётган масаланинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга ёрдам беради. Ўқувчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади. <ul style="list-style-type: none"> • Strengths (кучли томонлари), • Weaknesses (кучсиз томонлари), • Opportunities (имкониятлари), • Threats (хавфли томонлари).
Синквейн	Беш мисрали шеър стратегияси <ol style="list-style-type: none"> 1 – битта от сўз туркуми 2 – иккита сифат сўз туркуми 3 – учта феъл сўз туркумига хос сўз 4 – тўрт сўздан иборат гап 5 – мавзуга доир бир синоним

<p>Соябон</p>	<p>Ўқувчилар ўрнидан туриб қўлларини юқорига кўтариб жуфтликда бошларига соябон шаклини келтиришади. Уларнинг ясаган соябони тагидан ўтган дарсда келмаган ёки дарсни яхши тушунмаган ўқувчи билан ўтади. Ҳар соябондан ўтаётганда соябон эгалари ўтилган дарс ҳақида битта сўзми ёки гапми айтишлари керак. Барча соябондан ўтган ўқувчи ҳамма олдида қандай маълумотни эслаб қолганини баён этади, натижада ўтилган дарс такрорланади ва мустаҳкамланади.</p>
<p>Тадқиқот иши</p>	<p>Асарни ўрганиш давомида ўқувчилар 5 гуруҳга тўпланиб, қуйидаги топшириқларни бажарадилар.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Матннинг асосий ғоясини топинг 2. Аниқ ва ноаниқ маълумотлар 3. Фикрингизни расм билан тасвирланг 4. Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг 5. Тарбиявий хулоса чиқаринг
<p>Тақдимот</p>	<p>Ушбу стратегия ўрганиладиган мавзу моҳиятининг компьютер хизматидан фойдаланилган ҳолда слайдлар ёрдамида очиқ берилишини таъминлайди. Уни қўллашда мавзунинг асосий ғоялари, таянч тушунчалари, муҳим хусусиятлари кичик матн, жадвал, тасвир, схема, расм ва диаграммалар асосида ёритилади. Стратегия ўқувчиларда мавзу мазмунини образли, яхлит тарзда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиради.</p>
<p>Т-жадвал</p>	<p>Мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг афзаллик ёки камчиликларини, самарали ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини таққослайди.</p>
<p>ФСМУ</p>	<p>Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишда ёки дарс якунида ёки ўқув режаси асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланилиши мумкин, чунки бу технология ўқувчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга,</p>

	<p>шу билан қаторда ўқувчиларни, ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгалланганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳслашиш маданиятига ўргатади.</p> <p>Ф – Фикрингизни баён этинг.</p> <p>С – Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг.</p> <p>М – Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг.</p> <p>У – фикрингизни умумлаштиринг.</p>
<p>Чархпалак</p>	<p>«Чархпалак» стратегияси методи ўқувчиларда ўрганилган мавзуларни ёдга олиш, улар юзасидан мантиқий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш, ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш, ўқитувчи томонидан қисқа вақтда ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш имкониятини яратади. Унинг мақсади ўқувчиларда мантиқий фикрлаш, ўз фикрларини мустақил, эркин баён қилиш, ўз-ўзини баҳолаш, индивидуал, жуфтлик, гуруҳ ва жамоада ишлаш, бошқалар фикрини ҳурмат қилиш, мавжуд фикрлар орасидан муҳимини танлаб олиш кўникма, малакаларини ривожлантиришдан иборат.</p>
<p>Ягона давра</p>	<p>Бунда ўрганилаётган мавзу юзасидан мустақил, мантиқий фикрлаш, бошқалар томондан билдирилаётган фикрларни тинглаш, уларни тўлдириш, шахсий фикрларни асослаш, хулоса чиқаришдир.</p>

МУНДАРИЖА

ЎТГАН КУНИНГНИ УНУТМА

31-дарс. Эркин Воҳидов	4
32-34-дарс. Нидо (қисқартириб олинди)	6
35-37-дарс. Одил Ёқубов.....	20
Музқаймоқ (ҳикоя).....	21
38-40-дарс. Мақсуд Шайхзода	36
Йилларнинг саломин йилларга элтиб	37
41-дарс. Ўткир Ҳошимов.....	41
42-44-дарс. Урушнинг сўнгги қурбони (ҳикоя)	43

СЎЗДА СЕҲР БОР

45-дарс. Алишер Навоий	53
46-47-дарс. Ҳайрат ул-аброр (Достондан парча).....	55
48-дарс. Рубойлар	60
49-дарс. Қитъалар	63
50-дарс. Абай	65
51-52-дарс. Абай шеърлари	66
53-55-дарс. Муҳаммад Шариф Гулханий	71
Зарбулмасал	72
56-дарс. Азим Суюн	87
Баҳодирнинг қиличи	88
57-дарс. Оқ ва қора.....	90
58-дарс. Тутқун	93
Топишмоқларнинг жавоблари	95
Глоссарий	96

**Шахло Джамаловна Наралиева
Нюлюфар Абдикаримовна Крганбаева
Шахноза Бабажановна Алиакбарова**

ЎЗБЕК ҲДЕБИЕТИ

2-қисм

Жалпы білім беретін мектептің
6-сыныбына арналған оқулық

(өзбек тілінде)

Редакторы
Мұқабаның дизайнері
Техникалық редакторы
Дизайнын жасаған және
компьютерде беттеген

**Ш. Наралиева
Н. Тазабеков
З. Бошанова
Г. Өтенова**

ИБ №7372

Басуға 17.05.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84×108¹/₁₆.

Қаріп түрі «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.

Баспа табағы 6,5. Шартты б.т. 10,92. Шартты бояу көлемі 43,68.

Таралымы 8000 дана.

Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.

Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-609-4

9

7 8 6 0 1 2 0 0 6 0 9 4